

DOI: 10.21005/pif.2020.44.D-01

A RIVER IN SMALL TOWN LANDSCAPE. SELECTED ISSUES

RZEKA W KRAJOBRAZIE MAŁEGO MIASTA. WYBRANE ZAGADNIENIA

Adriana Cieślak-Arkuszewska

dr inż. arch. (PhD, Eng. of Architecture)

Author's Orcid number: 0000-0001-6280-9591

Lodz University of Technology, Institute of Architecture and Urban Planning
Faculty of Civil Engineering, Architecture and Environmental Engineering
Spatial Planning Team

ABSTRACT

The transformation of riverside areas poses a competence challenge, as these are activities at the interface between two forms of landscape: urban and natural. Mutual integration of these landscapes must take place with full awareness of their dualism, diversity, complementarity and interaction. The article deals with selected problems of contemporary transformations in the riverside areas of small towns in terms of design, with research focusing on the spaces accompanying historical centres. The presented research results may be useful for designers (architects, urban planners) broadening their knowledge of space management in small towns, and also for municipal authorities. The article lists issues that require special control and care at the level of making implementation decisions.

Key words: landscape, small town, river.

STRESZCZENIE

Przeobrażenia obszarów nadrzecznych stanowią wyzwanie kompetencyjne, są to bowiem działania na styku dwóch form krajobrazu: miejskiego i naturalnego. Wzajemna integracja tych krajobrazów musi odbywać się z pełną świadomością ich dualizmu, odmienności, a także komplementarności i wzajemnego oddziaływania. Artykuł porusza wybrane problemy współczesnych przekształceń w obszarach nadrzecznych małych miast w ujęciu projektowym, przy czym badania koncentrują się na przestrzeniach towarzyszących historycznym centrům. Przedstawione wyniki badań mogą być użyteczne dla projektantów (architektów, urbanistów) poszerzając wiedzę w zakresie gospodarowania przestrzenią na obszarach małomiejskich, a także dla władz miasta. W artykule wyszczególniono bowiem zagadnienia wymagające szczególnej kontroli i pieczołowitości na poziomie podejmowania decyzji wdrożeniowych.

Słowa kluczowe: krajobraz, małe miasto, rzeka.

1. INTRODUCTION

A lot of Polish urban centres is located on rivers (Liszewski, 1995, pp. 128-129). This is directly related to the key role of the river in historical development of urbanised areas. As Tadeusz Tołwiński stressed, "waters" are one of the "natural" factors that form the basis of construction and give form to thousands of towns (Tołwiński T., 1939). Historically, rivers stimulated economic growth, being an important source of income for inhabitants, they also symbolised life and immortality (Szwed J., 2016, p. 444), and they were an integral part of urban beauty as defined by C. Sitte (Gzell S., 2015, pp. 114-115). However, as urbanisation and industrialisation progressed, overexploited and polluted rivers together with their immediate surroundings became a neglected and unwanted element manifesting contempt for the environment and natural landscape (Szwed J., 2016, p. 444). Towns and cities turned away from degraded, devastated watercourses, and the exclusion of riverside spaces was not only "physical" but also "mental". (Muszyńska - Jeleszyńska D., 2014, p. 247).

It is safe to say, however, that we have now entered an era of "reconciliation". According to Sławomir Gzell, the role of water in the urban centre is increasingly emphasised as interest in the environment grows. It is not a question of seeing the river as a beautifying addition to "hard urban planning". It is becoming an integrated element of the spatial structure of the urban centre, and in particular of its public spaces (Gzell S., 2015, p. 113).

The urban renewal of waterfronts, recovery of riverside areas for new innovative investments, their inclusion in the functional and structural system of the urban centre is an action aimed at improving the quality of life of the inhabitants, increasing the attractiveness of the urban centre, restoring their supposedly important role, but it is also dictated by the economic need (e.g. tourist activation), aimed at bringing tangible financial benefits. In addition, not without significance is the growing awareness of the role of the natural environment in the functioning of urban centres and the impact of landscape transformation on climate change. Consequently, the transformation of riverside areas poses a competence challenge, as these are activities at the interface between two forms of landscape: urban and natural. Mutual integration of these landscapes must take place with full awareness of their dualism, diversity, complementarity and interaction. A testimony to the ongoing transformations is given by increasingly beautiful boulevards (e.g. Warsaw, Toruń and Bydgoszcz), bustling city beaches (e.g. Wrocław and Olsztyn), the "apartment buildings" rising up on the banks (e.g. Poznań, Wrocław, Gdańsk). However, it is not only cities that face the challenge of revitalising riverside areas. It is also a task for small and medium-sized towns, where the spatial structure is compact, much simpler, and the transformation of waterfronts requires an in-depth understanding of the specificity of the tissue. Importantly, there is no room for the "Bilbao effect"¹, spectacular virtuosity, but there is a great need for a sense of context (*genius loci*), understanding of the phenomenon of small-townness, being stuck in constant balancing on the edge, at the meeting point, in the space of "in-between": between the town and the countryside, between the tissue and the landscape, between development and reorganisation. It is also a necessity to understand the scale, sense of proportion and, most importantly, the cultural context of a small town, together with the mentality of its inhabitants.

In this specific space, every wrong decision leaves an extremely painful mark (Gawlikowski A., 1988, p. 136). Maintaining the adequacy for the environment, society and history seems to be not only a need of the moment but a necessity and expression of responsibility towards the place.

The article deals with selected problems of contemporary transformations in the riverside areas of small towns, with research focusing on the spaces accompanying historical centres. The study is descriptive, explanatory and cognitive in character. It concentrates on workshop issues, noting that a good design workshop allows for transformation in accordance with the adopted assumptions and accomplishment of assumed goals. The urban renewal of waterfronts does not come down

---

¹ The "Bilbao Effect" is understood in the article as the activation of urban areas through the realisation of "spectacular" architectural objects, standing out against the background of the urban structure and constituting a kind of a new icon which draws the attention of the audience.

only to shaping visually attractive boulevards. "Pretty" does not always mean "good" and often just means "not enough".

Moreover, integrated, comprehensive and holistic urban renewal of riverside areas can become an important element of wider urban renewal processes and an important factor supporting its future development. (Muszyńska - Jeleszyńska D., 2014, p. 256).

Making project decisions, including simulation and analysis of the effects of these transformations represents the essence of effective revitalisation aimed at improving the quality of life of the inhabitants and economic activation as well as protecting and even strengthening the identity of the place and acting in accordance with the natural and cultural environment. It is necessary to refer to the truism (often unfortunately forgotten) that **every design decision leads to changes, and that its making should be supported not only by analyses of the existing state, but above all by predicting the consequences** (modelling the transformation process). In simple terms, each design decision consists of:

- **the input phase** (What am I transforming? And why am I doing that? What do I want to achieve?),
- **the project phase** (How do you do that?) as well as
- **the verification phase** (Do the decisions made give a chance to implement the adopted assumptions?).

Consequently, the subject of this study is a workshop problem relating to project solutions and the consequences of decisions taken in projects to revitalise riverside areas of small towns. The research carried out allows to set the transformation of small-town waterfront in a broader context, defining them as a component of the cultural and natural landscape, the ecosystem, but also the economic and social system, referring to modelling mental states and directing social behaviour. In the opinion of the author, the presented research results may be useful not only for designers (architects, urban planners - broadening their knowledge of space management in small towns), allowing them to understand the landscape of a small town better, but also for municipal authorities since the article lists issues that require special control and care at the level of implementation decisions.

2. THE METHOD

The conclusions presented in the article are based on many years of research and design studies covering eight towns undergoing dynamic transformation in riverside areas. Four subgroups can be distinguished in the group of examined towns:

- towns from the Lodz Province whose transformation is mainly related to the activation of tourist or spa and tourist functions (**Uniejów, Poddębice, Ozorków**),
- towns from the Lodz Province with a recreational and tourist function (**Sulejów**)
- unique towns with special landscape values (**Góra Kalwaria and Zawichost**)
- towns belonging to the Cittaslow group in the Warmia-Masuria region as an example of the transformations which implement the "idea of a good life" (**Barczewo, Dobre Miasto, Lidzbark Warmiński**).

The research consists of **qualitative analysis**, including the analysis and valorisation of riverside areas development methods (in situ research), analysis of documents and projects (transformation concepts) showing the direction of planned changes and transformations in waterfront areas, as well as the author's own design studies, carried out by the author and in cooperation with students (classes accomplished as part of the curriculum "Urban Rehabilitation of Degraded Small Town Quarters", Engineering Theses and Master's Theses in the fields of Spatial Planning, Spatial Planning and Architecture at Lodz University of Technology):

- **UNIEJÓW** (the Warta River)
  - „In situ” research

- Analysis of competition works in the urban and architectural competition "Urban renewal of the Uniejów Commune to Increase its Attractiveness from the Architectural, Social and Tourist Perspective" as part of the project "The Warta Valley: the Spa Image of the Lodz Province" - as a reporting judge (2014)
- Detailed own research on the transformation of the spatial structure of towns (including the "impression curve" research carried out on a sample of 65 students of the first term of Architecture at TUL as part of the subject titled "Basics of Urban Composition", 2012, for the purpose of the Doctoral Dissertation titled "The Spa Function and Cultural Heritage as Catalysts of Small Town Development", author Adriana Cieślak, supervisor Prof. Krzysztof Pawłowski.
- Design study with analyses of the existing state, Master's thesis in Architecture, author: Monika Boratyńska, "Programme and Spatial Study of the Historical Centre of Uniejów", supervisor Adriana Cieślak PhD Eng. of Architecture, 2017
- Design study - conceptual projects carried out as part of the subject "Urban Rehabilitation of Degraded Small Town Quarters" in the field of Spatial Development at Lodz University of Technology
- **PODDEBICE (the Ner River)**
  - „In situ” research
  - Detailed own research on spatial structure transformations (including the "impression curve" research carried out on a sample of 65 students of the first term of Architecture at TUL as part of the subject titled "Basics of Urban Composition, 2012, for the purposes of the the Doctoral Dissertation titled "The Spa Function and Cultural Heritage as Catalysts of Small Town Development", author Adriana Cieślak, supervisor prof. Krzysztof Pawłowski.
  - Design study with analyses of the existing state, Engineer's Thesis, major Spatial Development, author: Rafał Purzyński, "A concept of Riverside Area Development in Poddębice", supervisor: Adriana Cieślak PhD Eng. of Architecture, 2018
  - Design study with analyses of the existing state – concept projects accomplished as part of the subject titled "Urban Rehabilitation of Degraded Small Town Quarters" in the field of Spatial Development at Lodz University of Technology
- **OZORKÓW (the Bzura River)**
  - „In situ” research
  - Design study with analyses of the existing state, Master's Thesis, major Spatial Development, author: Patryk Ochendalski, "A Project of Urban Renewal and Creation of Public Spaces on the example of the town of Ozorków", supervisor: Adriana Cieślak PhD Eng. of Architecture, 2020
  - Design - concept projects accomplished as part of the project titled "Urban Rehabilitation of Degraded Small Town Quarters" in the field of Spatial Development at Lodz University of Technology
- **SULEJÓW (the Pilica River)**
  - „In situ” research
  - Design study with analyses of the existing state, Engineer's Thesis, major Spatial Development, author Machnicki A., "A Concept of Urban C", supervisor: Adriana Cieślak PhD Eng. of Architecture, 2017
  - Supervision of students' works for the urban planning competition titled "Rehabilitation of the Historic Centre of Sulejów ". The competition works were created by the Urban Design Team under the supervision of Elżbieta Muszyńska PhD Eng. of Architecture, Adriana Cieślak PhD Eng. of Architecture and Barbara Brzezińska-Kwaśny MSc Eng. of Architecture as part of the subject titled "Urban Centre Project" sem. I, second-cycle studies, major Architecture.
- **GÓRA KALWARIA (the Vistula)**
  - „In situ” research

- Independent design study, Master's Thesis, major Architecture and Urban Planning, author: Adriana Cieślak, "A Spatial Development Study of the Historical Centre of Góra Kalwaria", supervisor: Barbara Brzezińska- Kwaśny MSc Eng. of Architecture (co-supervisor: Elżbieta Muszyńska PhD Eng. of Architecture), 2007
- **ZAWICHOST (the Vistula)**
  - „In situ” research
  - Design study, Master's Thesis, major Architecture, author: Maria Koman, "Tourist Activation of the Town of Zawichost as an Example of Tourist Activation of a Small Town, supervisor: Adriana Cieślak PhD Eng. of Architecture, 2020
  - Wypunktowanie podrzędne
- **MIASTA CITTASLOW WARMII I MAZUR**
  - BARCZEWO (the Pisa Warmińska river) - Analysis of project implementations: (the town's narrow canal, 14 bridges in the Old Town, protection of the banks with gabions, close vicinity of houses);
  - DOBRE MIASTO (the Łyna river) - Analysis of project implementations: (a boulevard revitalised in 2018; a wooden promenade, original urban furniture, a playground, an original fountain, the promenade providing a view of the surrounding buildings);
  - LIDZBARK WARMIŃSKI (the Łyna river) - Analysis of project implementations: the boulevard connecting 2 bridges, strengthening of the river banks and preservation of biodiversity, pedestrian and cycling paths, playground, fountain, outdoor gym, organized green space, three figures associated with, Lidzbark (Bishop Ignacy Krasicki, Nicolaus Copernicus and Napoleon Bonaparte) encourage to discover the town's history; there is also a stage with an auditorium making it possible to organise small concerts

3. RIVER IN THE URBAN LANDSCAPE

3.1. Composition and landscape issues

Generally speaking, the value of a landscape is rather unqualifiable and, at the very least, extremely difficult to measure as the very concept of landscape carries an extraordinary wealth of meanings and values. It is perceived differently by different audiences who make a subjective assessment through the prism of individual preferences and needs. Moreover, as Weronika Wiśniewska stresses, "despite referring to the image and being usually limited to the 'view', landscape also exists 'beyond the view'. It can be received by all senses since it is created to a different extent by sounds, scents, textures, temperature, mood." (Wiśniewska W., 2002, p. 24). Therefore, it can be concluded that the beauty of nature, perceived in a multisensory way, represents the intangible value of rivers (Agajew M. Wycichowska B., 2015, p. 210) which they bring into the town's structure, integrating with its architectural image. **The natural and cultural landscape** complement each other, merging and generating a system which Professor Wojciech Kosiński described as "black on white, white on black". (Kosiński W., 2000, p. 76), or sequences of consecutive natural and urban views (frames). The accumulation of natural, landscape and cultural values usually culminates in the town's centre or at the point where the river is closest to the urban area (Cieślak A., 2007, p. 96) and the river as a linear structure is then a kind of "compositional backbone", a green skeleton, which unites various areas located along its banks. Nonetheless, the relationship between the town and the river in structural terms can be twofold, namely of:

- **[1] a boundary line² (Fig. 1) - a river on the verge of landscape,**
- **[2] internal space (Fig. 2) - a river among urban structures.**

[1] (Fig.1) In the first case, the river is an edge element. It is the interface between urban space and the open landscape. It gives a chance to have openings and viewpoints that lead far into the

² The notion of the "boundary line" was introduced by K. Wejchert, treating it as one of the 8 main elements of urban spatial structure (Wejchert K., 1984, pp. 50-70)

landscape, visually connecting the waterfront with elements of the natural environment. Such a relationship makes it possible to create very impressive boulevards with a dualistic urban and landscape structure, which can have a beneficial effect on the human psyche. On the one hand, there is the urban space (anthropogenic), tamed, incorporated into the functional and spatial system of the town, which gives the sense of security, comfort and stabilisation. On the other hand, however, there is a direct relationship with the environment, an element with soothing properties for the human psyche, constituting a return to original values (Cieślak A., 2007, p. 97). It is not difficult to imagine in such conditions charming places which offer benches, deckchairs, access to services (e.g. catering) with the possibility of observing flowing water and fields, pastures, forests or floodplains stretching in the distance. **From the point of view of urban renewal programmes, however, it is important not only to activate the waterfront but also to protect the open landscape from anthropopressure³ and interference of elements that degrade its values.** In some cases, it may even be necessary to rehabilitate it (correct or repair landscape elements) so as to improve the quality of the views offered to the public in the boulevard area. This is particularly important from the perspective of planning documents, which can be enriched with protection zones for key areas and set out detailed, restrictive development principles including a ban on development.

The relation in which the river constitutes a border line between the urbanised area and the open landscape may also result in the appearance of viewpoints allowing for silhouette shots⁴ (panoramas) of the town. Preserved classic panoramic shots allow us to see that the town is a whole, not just a random juxtaposition of houses and streets, especially if they show a "cohesive" character and are equipped with cultural "strong forms"⁵. The panorama determines the character of a specific urban unit and is an element of its identity. While shaping the silhouette, it is necessary to maintain the right proportions between what was imposed by historical development and today's economic perception of towns and the needs of their contemporary development.

It seems of paramount importance to effectively expose the characteristic spatial and architectural features together with cultural values as well as to separate the most important fragments of the urban silhouette from its surroundings (Trzaskowska E., Adamiec P. 2010, p. 124).

Consequently, the interference in the structure of waterfronts is connected with the analysis of its impact on the urban landscape from the perspective of the town's silhouette. Undoubtedly, it is advisable to carry out a landscape study, including a detailed analysis of the silhouette (with the separation of valuable and degrading elements), and then to develop principles for the revaluation of the panorama, together with the definition of the conditions for the implementation of new investments (to prevent the emergence of forms degrading the landscape and cultural values of the panorama). It is important that this analysis is not limited to the area of the river valley and directly related buildings, but it should also take into account the multi-faceted nature of the panorama of the town and specify the actual range of the field of vision from the designated viewpoints. **In addition, it is important to define the principles of developing the foreground of the panorama,** as it is essential for the reception of space. It is not only about architectural elements, but also engineering elements (e.g. masts, transmission lines) as well as advertising and information elements (e.g. billboards along the approach road covering the reception of panoramas).

---

³ It should be remembered that riverside areas are primarily ecological river enclosures and those parts of the valleys which are preserved in their natural or near-natural state should be protected against transformation, and especially against urbanisation.

⁴ For the purposes of this article, silhouette and panorama are terms used interchangeably as synonyms.

⁵ In terms of composition, the panorama is a combination of the background (natural elements such as: uniform buildings, greenery). The clearer the form is cut off from the background, the more exposed the composition becomes. The term "cohesive" forms is used to describe forms that are clearly constructed, in parts connected in such a way that removing one element causes very clear changes in the whole. When, apart from cohesiveness, the form has a separate shape, larger scale or mass, then it becomes a "strong" form. Strong forms organise panoramas, divide them into views which are easy to remember and, in the case of one element only, merge and introduce cohesion of the panorama. (Małachowicz E., 1994, p. 460) .

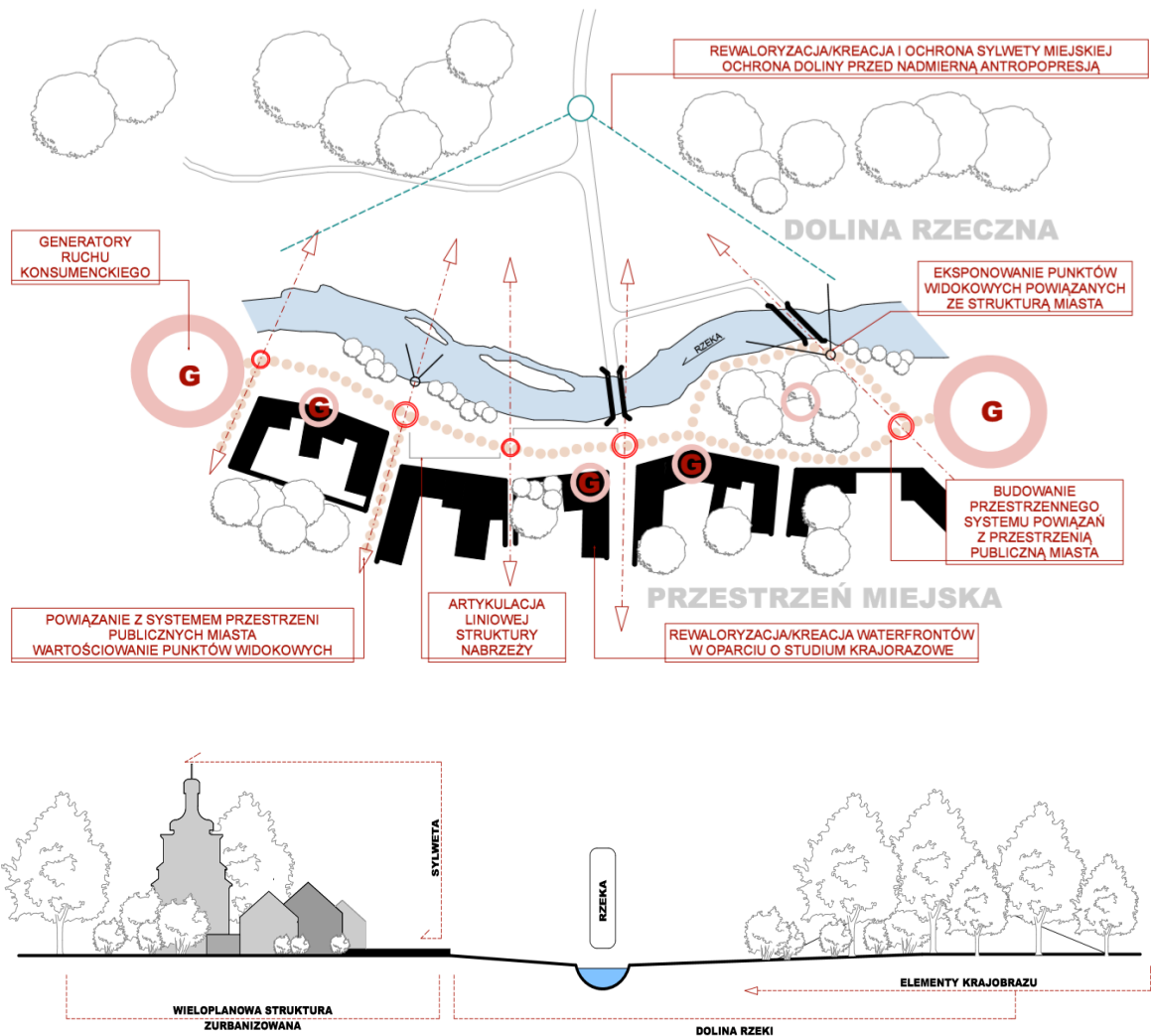

Fig. 1. The river as a border element - a scheme of design thinking- [1], own work

Ryc.1. Rzeka jako element graniczny - schemat myślenia projektowego - [1], opracowanie własne

[2] (Fig.2) In the second case, the river valley separates two urban complexes, which may be similar (e.g. Lidzbark Warmiński) or different (in functional, structural or architectural terms – e.g. Uniejów, in which the river separates the town of medieval origin from the castle complex and the recently completed thermal complex).

Staying inside the spatial system makes the river both a boundary (separating) and integrating element, and the final reception of the valley is affected by **the development of both banks, which is sometimes marginalised in the design and activation processes**. Meanwhile, in the urban sense, the river valley can be seen as an urban (landscape) interior whose multi-planned walls, composed of architecture and greenery, require conscious analysis and shaping. In other words, the border character of the river makes it possible to observe panoramas of the town⁶ (right

⁶ To makes things simpler, it can be said that there is a possibility of observing "waterfronts" located on both sides of the river, which is why they need to be consciously and consistently shaped.

and left - bank) when moving along its banks, and thus both of them should be the subject of planning studies (even if only one of the banks is activated). This is because they require both the definition of conditions for the implementation of new investments and stipulation of principles of revalorisation activities, protection against excessive anthropopressure or counteracting degradation forms. The main mistake consists in implementing investments which affect the waterfront without analysing the visual and structural consequences. A good example of this is Uniejów, where a new thermal complex was erected on the banks of the Warta River (Fig. 3).

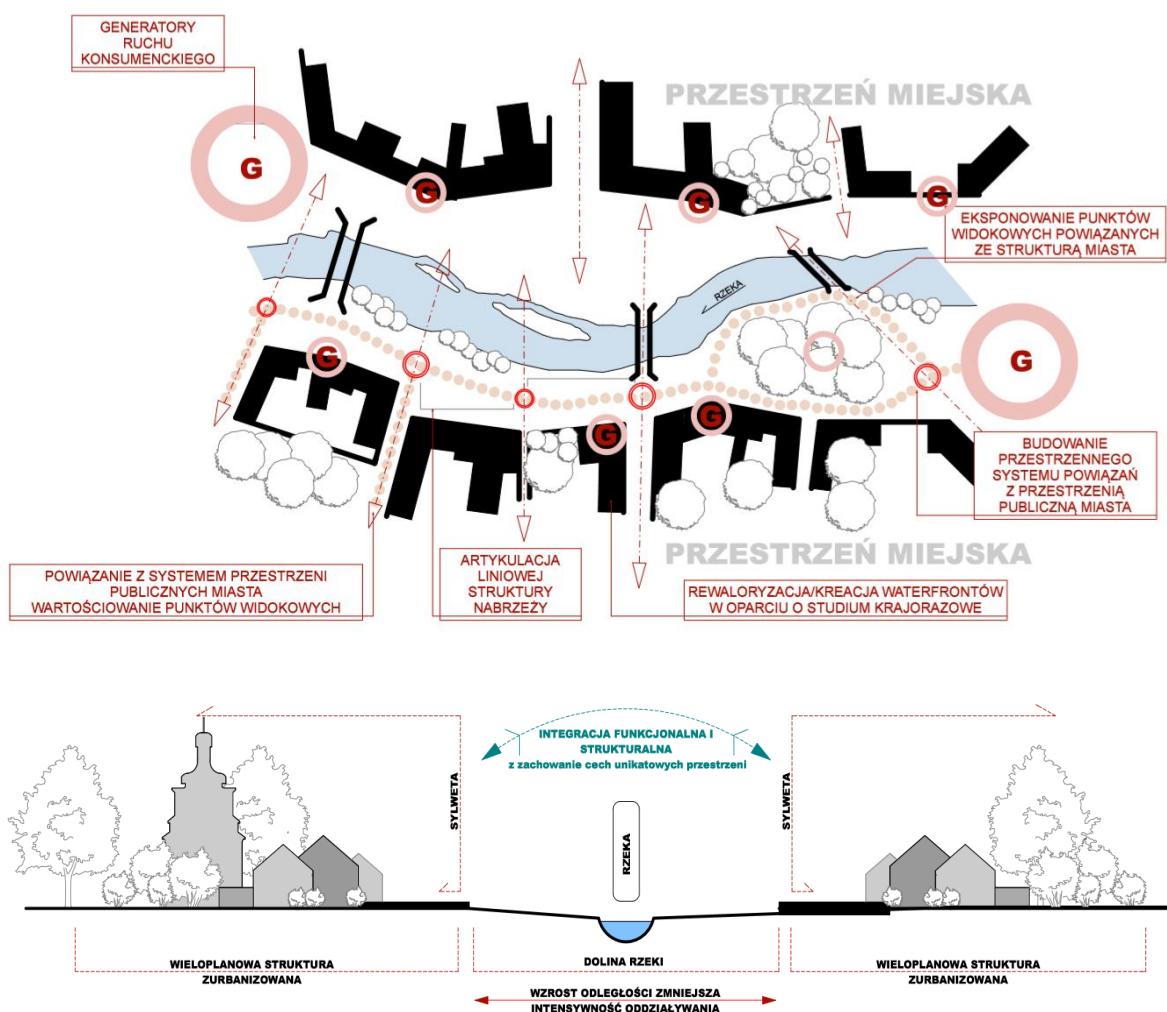

Fig. 2. The river as an internal element - a scheme of design thinking - [2], own work⁷

Ryc. 2. Rzeka jako element wewnętrzny - schemat myślenia projektowego - [2], opracowanie własne

⁷ The width of the river/ river valley should also be taken into consideration. If the interior of the valley is of a large scale, the importance of the opposite bank in the perception of the interior decreases (e.g. Zawichost lying on the Vistula). This implies that the closer the opposite banks are to each other, the greater is the importance of detailed elaboration of the rules of shaping the interior walls (because the perception of space increases)

Należy mieć na uwadze również szerokość rzeki/doliny rzecznej. Jeśli wnętrze doliny ma charakter wielkopowierzchniowy rangą przeciwnego brzegu w odbiorze wnętrza spada (np. Zawichost leżący nad Wisłą). Oznacza to, że im bliżej siebie znajdują się przeciwległe brzegi, tym większe jest znaczenie szczegółowego opracowania zasad kształtowania ścian wnętrza (zwiększa się bowiem percepcja przestrzeni).

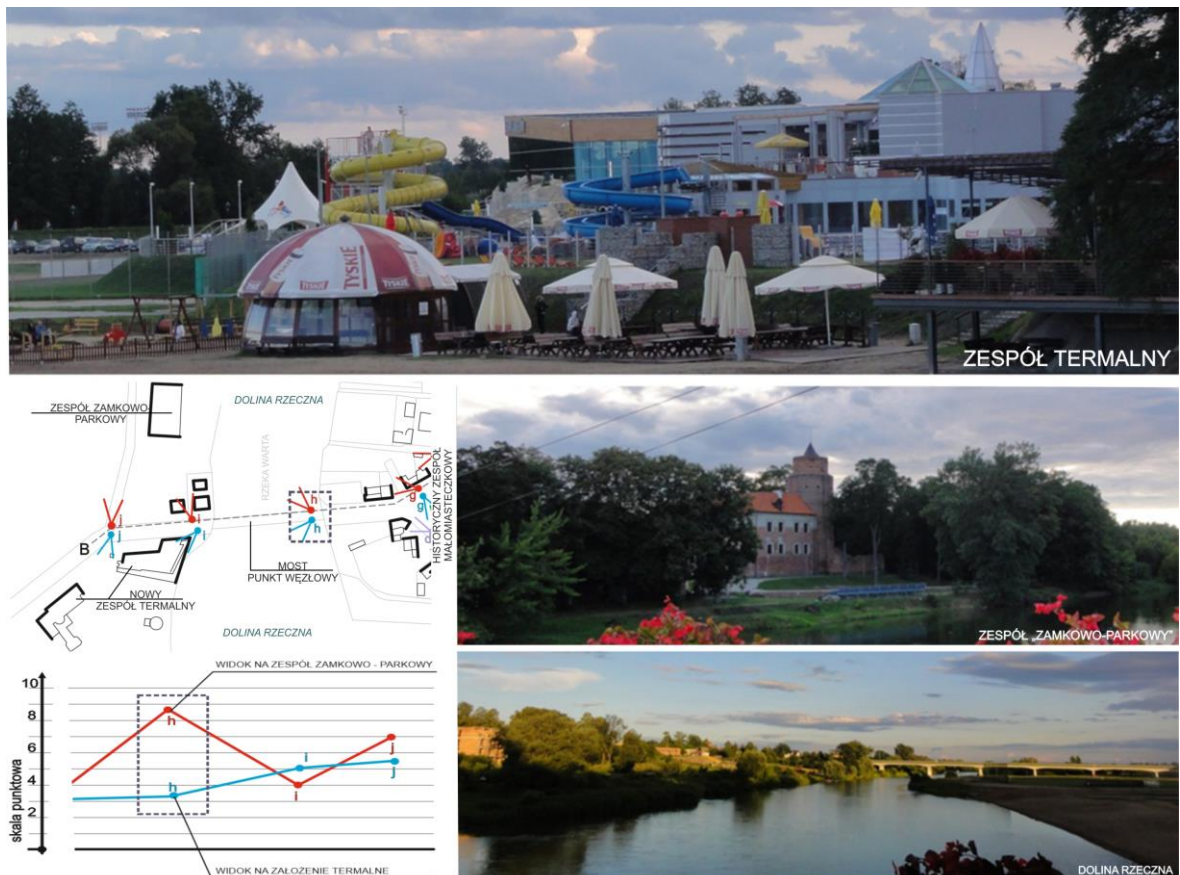

Fig.3. Bridge as a junction point in Uniejów - view on the castle and park complex, into the river valley and on the complex of new thermal pools. The results of the "impression curve" study carried out on a sample of 64 students, force a negative assessment of the "waterfront" created by the realisation of the thermal complex. The spatial chaos of the assumption radically contrasts with subtle forms of the surroundings. One may see a clear lack of correlation of elements and their influence on the landscape of the river valley. The author's own photographs taken in 2013.

Ryc.3. Most jako punkt węzłowy w Uniejowie - widok na zespół zamkowo - parkowy, w głąb doliny rzecznej oraz na zespół nowych basenów termalnych. Wyniki badania „krzywej wrażeń” przeprowadzone na próbie 64 studentów, wymuszają negatywną ocenę „waterfrontu” powstałego na skutek realizacji zespołu termalnego. Chaos przestrzenny założenia radykalnie kontrastuje z subtelnymi formami otoczenia. Zauważalny jest wyraźny brak korelacji elementów i ich wpływu na krajobraz doliny rzecznej. Zdjęcia własne autorki, wykonane w 2013 roku.

This important investment in terms of development fails to consider the impact on the river valley in its form. The randomness of forms and the accumulation of stimuli indicate that this "façade" of the complex was not treated as a priority. At the same time, it should be mentioned that the complex shows quite a coherent and well thought-out form from the park side (i.e. the main entrance), which confirms that the riverside "façade" was of a marginal character, while it is precisely this "façade" that shapes the reception of the entire thermal complex from the perspective of the historical town.

At the same time, it should be stressed that the river is a physical barrier that separates the town in functional and often structural terms. Therefore, activation of the waterfront requires looking for **a way to integrate the area. Bridges play a special role in this case**, with their nature (foot-bridge/road bridge) and frequency of their occurrence (e.g. in Barczew there are as many as fourteen bridges in the Old Town).

Activation of the riverside area in the social and economic (human) dimension requires, first of all, the inclusion of the riverside areas in the structure of public spaces, which stresses the significance

of footbridges and passages dedicated to pedestrians and cyclists. For large bridges, however, it is important to create a safe segregation of traffic.

In addition to the functional dimension, bridges also play an important role in terms of composition and structure as they allow to see the urban centre from a different perspective.

Bridges constitute a nodal point at the meeting point of landscapes (urban and natural - an insight into the river valley), giving the opportunity to experience the space through the prism of unparallelled views (a valuable vantage point). **In special cases, bridges may also act as a symbolic element.** This refers both to historical bridges (e.g. St. John's Bridge on the Biała Łądecka River in Łądek Zdrój, where the attribute of its attractiveness is not only its massive stone form but also the myth of its extraordinary durability, i.e. a kind of intangible value influencing the spatial valuation of the element) and contemporary ones. An interesting example is a small footbridge over the Warta River in Uniejów. This bridge connecting the castle complex with the town has also become a symbolic element of the integration of the historical town with the modern thermal establishment along with the development of the spa. The footbridge has become a transition point between what is old and historical and what is new and developmental.

3.2. Activation of the waterfront: local scale

Activation of the river valley in the historical area of a small town is basically tantamount to the inclusion of the waterfront in the system of public spaces, both in the functional and compositional sense. In practice it comes down to giving these spaces representative features in the form of high quality boulevards, passages, promenades, pedestrian and shared zones. One of the key conditions seems to be "turning" the town towards the river, i.e. consciously shaping the "waterfront" and opening these areas to public functions. Consequently, it is necessary to provide conditions for generating a stream of consumer (mainly pedestrian) traffic along the river and at the same time to create features encouraging to stop and stand in space for longer. As the analysis of the examples shows, it may be advantageous to **arrange functions of particular interest to residents or tourists along the route intended to be activated**, such as restaurants, cultural facilities, innovative tourist offers, facilities of public importance including amphitheatres, squares, water theatres, greenery complexes, including important buffer parks (Januchta-Szostak A. 2011, pp. 58-63). Importantly, "waterfronts bring together more people if they use elements of the local tradition, history, culture and art" (Kosmala M., Okołowicz M., 2011, p. 68), therefore the search for a functional concept of the place can be inspired by old ways of using the given area. Conclusions drawn from historical analyses, covering historical use, the value of local architecture and even elements of intangible heritage may become the basis for building a contemporary innovative offer, allowing for the preservation of the *genius loci* with simultaneous economic and social stimulation.

An important element of the valley development programmes should also include the broadly understood "opening up to the river", realised e.g. by descent into the water or even entering the water. Where the river is borderline **[1]** (Fig.1) it seems crucial to create conditions encouraging users to migrate between the historical town centre (usually a square or marketplace) and the riverside area. **Multiplication of connections generates a complex structure, offering the right to select the route many times, which increases its attractiveness. The system of connections becomes more attractive due to the possibility of approaching the waterfront, entering its area and then returning to the town in order to find the way to the boulevard again, leading through other urban structures.** Therefore, it is not about boulevards and towns appearing side by side as two forms of spatial attraction, but about providing an integrated image of the town, a mutual complementation connected by a system of passages, walkways and accesses. Consequently, the concept of activating waterfronts (including boulevards, passages and paths) should be implemented bearing in mind the adjacent quarters, and the entire design process should begin with an analysis of the public space system on a town scale, creation of variant concepts of connections between the central areas and the waterfront, and end with the selection of solutions that treat the town and the waterfront in a comprehensive manner. Directly in the riverside strip, it is important to ensure the highest possible viewing value within the natural landscape located on the other side of the river, where it is valuable to use the method of alternating "revealing" and "obscur-

ing" views which consists in limiting frames in selected areas so that specific viewpoints gain additional impact (opening viewpoints, highlighting long-range view axes). Another interesting solution is to put footbridges over to the other "landscape" side of the river and set parallel walking routes. This is a procedure that makes it possible to "enter" the landscape and at the same time allows to multiply the "walking loops", or proliferate the possibility of movement in the same area, which makes the place more attractive functionally, and also offers an opportunity to create interesting, unobvious views.

In the case [2] (Fig.2) when the river has the character of an internal structure located between two urbanised areas, its additional task is to integrate both riverside spaces (implementation of traffic generators on both sides of the river) and to ensure functional and scenic links between the right and left side of the town. It becomes important here to grasp the similarities and expose the differences, search for connecting factors, but at the same time emphasise the uniqueness of both sides so that they synergically influence the character of the place. The need for multiplication of crossings (links like bridges or footbridges) seems to be particularly important, which gives a chance for free movement of users, and thus for fuller use of the area's activation possibilities. The river, together with its valley, should act as a green skeleton, the backbone that connects and unites the town, rather than a border space which represents a functional and visual barrier.

In addition, skillful application of the principles of composition and visual connections is of utmost importance in integration processes (both of the waterfronts with the town's public spaces and of the town on both sides of the river). It should be assumed that each street or passage leading to riverside areas from the town side is a potential point of exit for the composition (viewing) axis. At intersection points of these axes with the boulevard line, nodal points are formed⁸ and they focus the attention of the observer. Each time they are a place requiring special and detailed elaboration, whereby a hierarchy and gradation of their importance should be introduced on a boulevard scale. This requires a diagnosis of connections in the existing state, but also the adoption of a concept of the target structure of public space. The hierarchy of connections allows to find individual forms of space organisation adapted to the role and significance of a given place in the town's structure, ranging from the placement of dominating local nodes, through the introduction of spatial accents (e.g. monuments, fountains, masts) to extending the axes and leading them to the other side of the river (e.g. by means of footbridges and bridges) or finally creating local viewing points.

The way of "developing" a given composition node requires the understanding of (or assigning) its role in the overall town structure. The function of this special space is not limited to the visual effect. Appropriate shaping of the nodal points creates a valuable **mechanism of waterfront articulation** (boulevard, passage), which is after all a linear element and as such requires structuring (division into smaller sections with individualised characteristics). This is particularly important in towns where the river has been regulated (its natural "meandering" has been eliminated) and the area undergoing activation is quite long (e.g. Poddębice). It should therefore be stressed that the concepts of riverside rehabilitation must not be point-based. They require an integrated approach, covering the problem as a whole from the scale of the town to the scale of the detail.

3.3. The scale of the place: the form and the detail

Another important element of shaping the waterfront consists in giving it an appropriate spatial form "framed" in urban and architectural detail. Due to the creative nature of the design process it is difficult to speak of "model" or "exemplary" solutions here. Such a narration may encourage thoughtless copying and imitation, which should be perceived as undesirable. Yet the right attitude requires an individualised approach to the place, based on local conditions, needs and the local *genius loci*. It is therefore necessary to understand the processes taking place in a given town, in a concrete space, in a system of specific connections. Nevertheless, an attempt may be made to formulate "guidelines" of a general nature that define the direction of action and express design principles in an intentional sense.

---

⁸ Using the language of Kazimierz Wejchert, each of these streets is an urban interior, which has wide landscape openings, oriented towards the river.

Qualitative transformations should be considered to be the starting point. The public space that the waterfront is turned into is the sum of details, which means that even seemingly arranged public space yet equipped with elements of poor aesthetic and technical quality elements (flimsy, rapidly degrading) is perceived to be of much lower quality than the general premises would suggest. Staying outdoors with the possibility of prolonged contemplation results in a deeper perception, and thus a more conscious perception of the whole environment. This "stopping" the recipient/user in the public space is one of the main objectives of its activation. The majority of activities consists in creating places that encourage to "stay": active - full of events, movement, trade, or passive - focusing on the "climate" of the place and calmness. In this way "magical places" (Pancewicz A., 2004, p. 74) are created and they are accompanied by the feeling of "slowing down" and inner peace.

Shaping the structure of waterfronts can vary from futuristic, ruled, technical settings to idyllic places balancing on the border of the town and the village. In design practice, however, in the case of small towns it is more common to find direct reference to the natural landscape and terrain. Designers look for forms inspired by bionic, soft, meandering elements which work particularly well at the interface of materials and forms. This kind of spatial narration allows two different worlds to merge: it creates natural transitions between "hard" architecture and "soft" landscape. Therefore waterfronts appearing in this space "in-between" (between the river and the town, between the left and right-bank town, between the town and the open landscape) serve to both emphasise diversity and create cohesion. This principle works well both for watercourses that have preserved their natural course and for regulated rivers along which softening of rigid, technical, trivialised forms seems particularly desirable.

It is also important to articulate the space by dividing too long, monotonous sections into smaller, individualised sequences which, however, remain in mutual relations through the use of leitmotifs. Structuring of space, realised through the change of its function, or the use of elements of small architecture and urban details, is a procedure which introduces order and tames space. It makes space more "tangible", closer in proportions, more perceptually friendly. Moreover, giving it differentiated features makes it easier to identify. As A. Wallis stresses, small architecture: "(...) divides vast areas into spatial enclaves of different sizes and shapes; it creates divisions in this space; it introduces climaxes and reference points; it disturbs the excessive uniformity of space, multiplying the number of attractive views and perspectives in it" (Wallis A., 1979, p. 253). To a large extent, therefore, it is the urban detail that determines the uniqueness of a place. Consequently, whenever possible, it should be created individually, designed "to the extent" of the space in which it will function. It seems essential to fit into the unique shape of the waterfront, to adjust to the existing building structure, preserved vegetation and to make the most of the existing, unique conditions. Appropriate selection of forms, materials and textures ultimately determines the overall perception of space⁹ (Chmielewski J. M., 2010). It is important that all elements (from the boulevard formula to the detail and lighting) show consistency. **This can also be referred to as the "principle of mutual adequacy", i.e. the need for a correlation between the form and content of the elements that determine the character of the boulevard, taking into account the context of the place, its role and target function.**

Regrettably, it is not uncommon to see a rather haphazard juxtaposition of elements (e.g. wooden classic benches, futuristic forms of lamps, etc.), which leads to spatial chaos and contradicts the principles of spatial order (understood as achieving harmony and order). It should be stressed that the principle of "mutual adequacy" does not exclude acting by contrast (juxtaposing forms of different etiology). In such situations, however, consistency is important. Contrast must be a clear, planned principle, implemented in a precise and carefully thought-out manner. One tried and tested design technique that helps to maintain consistency is the choice of the leitmotif, based on local materials and distinctive colours, references to identity in both material and non-material sense. The more the space is a reflection and continuation of the "place", the better it will fit into the context and the more fully it will be accepted by the inhabitants. However, the reliance on *genius loci* or

⁹ J.M. Chmielewski distinguishes ten types of detail: surfaces, edges, faults, fences, small architectural objects, furniture, vegetation, lighting, information signs and artistic elements

references to traditional materials, forms, decorations or details cannot mean their passive and thoughtless copying as the town is by no means an open-air ethnographical museum, and the space keeps evolving along with the latest design trends, based on the contemporary philosophy of life and fulfilling current needs (both in the existential, economic and ecological sense). It is therefore all about processing archetypes in a creative fashion, searching for new forms of expression while continuing and creatively transforming the initial elements. This gives a chance for an evolutionary development process which is rooted in identity.

A lot of guidance on designing the urban detail, especially in the context of social activation of space, can be found in Jan Gehl's publications (Gehl J., 2009). From the point of view of the issues raised in this paper, it is worth paying special attention to the necessity of skillful shaping of seats understood not only as benches, but primarily as "secondary" elements, for which the seating function is only complementary (structure-forming elements, such as walls, fences, footbridges, elevations, tree casings or floor levelling). This is of great importance in preserving the climate and the nature of the waterfronts during periods of reduced use. Deserted benches can create a feeling of "abandonment" of the place and thus make an unpleasant impression of solitude in space. Even though a bit of nostalgia and reflection does not contradict qualities of the space, the boundary between the "climate" of autumn or winter reverie and the phenomenon of alienation and "dejectedness" of the environment is quite fleeting and to some extent individual for the audience. Consequently, the conscious use of space arrangement forms as elements complementing seating places perfectly fits in the need to "warm up" the image of the place, create "magic" spaces which are familiar and welcoming.

In this context, the well thought-out use of greenery is also important. On the one hand, it is an extremely desirable element, providing not only aesthetic and functional values, but also constituting an ecological casing of rivers. On the other hand, however, the dead (winter and autumn) structure of trees and shrubs as well as feral and neglected greenery may cause the recipients to experience anxiety, also on the existential level. (Franta A., 2004, p.120). This means that the design of green areas within the waterfront requires an analysis of the impact of these areas on the reception of the whole boulevard (or fragments of it) and must be integrated into the planned seasonal use of its individual parts.

The need to analyse the forms and development of the waterfront considering seasonality leads to the reflection that waterfront spaces are characterised by variability. After all, their primary, starting material is water. Design decisions are substantially affected by both the changeability of its colour, volume (rising after rain, falling in dry conditions), state of aggregation and the variability of the time of day/year as well as weather conditions. The accomplished finite form of the boulevard cannot be merely a "decoration", which disappears with the changing conditions of exposure or use. Adequately selected forms and contents should yield to this variability, adapting to it without losing their value and only changing under the influence of the characteristics (or needs) of the surroundings. To put it simply, a well-designed waterfront should be attractive regardless of exposure conditions or use restrictions.

As a result, the design phase must include the simulation of the operation and use of space under various cyclical conditions. Their determination requires an analysis of the place, functions and needs and expectations of the inhabitants (e.g. different seasons and adaptation of the utility profile to them, different times of day and precise lighting design, taking into account not only utility needs but also safety and the aesthetic role of light etc.). Hence it can be concluded that **variability** should be the subject of design preparation, and therefore urban design is an attempt to tame not three but four dimensions (length, width, height and time). This also means that a lot of attention should be given to the quality and durability of the forms and materials used in the space. The elements of the urban design detail must be carefully selected, according to the needs of the users, adapted to the landscape interior but they also have to meet the requirement of "duration" over time. This continuity of "duration" refers both to the durability of the material (weather resistance, susceptibility to mechanical deterioration, etc.) and form. One potential threat may be thoughtless pursuit of the effect of "originality", which, when misunderstood, can make the audience become bored with such forms in a short space of time leading to a phase bordering on kitsch.

4. SUMMARY AND CONCLUSIONS

The issues raised in the paper show that the quality of riverside areas in historical small town centres is related to the quality of the design process. Transformations of a qualitative nature are determined by the comprehensive, integrated approach to the subject of waterfronts as a fully-fledged element of the town's spatial and functional structure. The small scale of the town, equipped with a cumulative system of cultural values is extremely sensitive to all design decisions and often difficult to transform. Transformation of small towns requires an understanding of their distinctive characteristics while the design activity at the interface of urban landscape with historical features and natural landscape (transformed or not) is a unique art of balancing on the edge. Hence it is necessary to adapt a comprehensive approach and perceive the river valley as an integrated part of the town, and at the same time as a landscape interior whose design is subject to the principles of shaping the urban floor and walls. Consequently, it is essential that solutions are not copied and design decisions are not duplicated. The design of the waterfront should be always preceded by an individual case study. An analysis of the existing state as well as the needs and expectations should lead to generating a transformation "scenario", building new values but at the same time strengthening the identity.

Tab. 1. Summary of good and bad practices in the transformation of riverside areas. Source: own study.

no.	Appropriate courses of action:	Unacceptable courses of action:
1.	<p>Integrated approach to design based on defining a strategic goal, identifying the characteristics of individual spaces, defining operational goals and making design decisions with modelling the effects of their implementation - strategic design.</p> <p>Creating a complementary offer that works synergistically for the development of the city</p>	<p>Designing based on individual, uncoordinated ideas (investment tactics), making decisions without a detailed analysis of the real needs of recipients (for whom? for what purpose?).</p> <p>Action aimed at "wishful" goal setting, without reference to the possibilities and effects of implementation (no analysis consisting in predicting undesirable phenomena and taking actions aimed at their elimination or reduction). Such practices can lead to the creation of no-one's places (lack of social acceptance), isolated from the spatial and functional structure, and morphologically and culturally "alien".</p> <p>A different threat of the same etiology (i.e. lack of strategic design) is the creation of riverside spaces as competitive (destructive) spaces with regard to one another or other urban areas.</p>
2.	<p>Turning the town to the river functionally and structurally (opening the town to the river), in particular the thought-out design (combined with revalorisation) of waterfronts linked to the function of river banks (one- or two-sided waterfronts depending on the nature of riverside areas). In functional terms: localisation of consumer traffic generators, understood as public and commercial functions particularly attractive for residents and tourists and popular among them, encouraging them to stay and move within the town's spatial structure;</p>	<p>Treating the riverside as a linear element separated from the city structure as well as omitting (or marginalising) the role of riverside in the process of urban renewal of the historic center. Designing passages, boulevards (or other forms of land-use riverside) without waterfronts and no functional correlation with the surrounding areas.</p>
3.	<p>Implementation of investments in the area of waterfronts with the use of landscape studies taking into account active and passive exposure. Emphasising the multi-faceted character of the urban silhouette/panorama. Using landscape analyses to formulate planning documents (study and local spatial development plans) with regard to establishing bans, orders and restrictions within the exposure zones of the town's silhouette/panorama or protection of viewpoints and long-range compositional axes (landscape insights, landscape reception routes);</p>	<p>Design focused on the visual effect encompassing only the riverside area, without taking into account the impact of new investments and transformations on the urban landscape perceived as a whole (the town as an effect of centuries-old layers, having its two- and three-dimensional "form"). The lack of spatial connections and landscape studies may lead to the degradation of the cultural landscape (e.g. the emergence of parasitic forms against historical dominants) despite the apparent urban renewal. The evolution of space should not lead to the lack of respect for landscape elements (both natural and cultural). The attractiveness of the riverside may be also reduced because of the lack of correlation between the existing and planned development or the lack of compositional and scenic links (both in the active and passive exposure).</p>

	Restricting design only to the indicated place, without noticing the influence of the surroundings, does not allow for the deliberate separation of frames "for viewing" (vantage points) and "for covering" (elements disfiguring the space), which require intervention and limiting their impact on the viewer of the riverside space.
4. Defining the principles of revaluation and creation of urban panoramas/silhouettes, taking into account the scale, proportions, existing landscape elements, topography and other elements characteristic of the cultural landscape of the town (creation based on identity);	Implementation of investments going beyond the scale, proportion and character of the place. Ignoring the role of topography in the visibility of objects. Designing without taking into account the impact of new investments on the silhouette and panoramic views of the town. The lack of consistency of new investments with the cultural landscape and local features of space. Such an approach may lead to the creation of scaled-up investments, morphologically alien, prominent over historical dominants, flashy in form and content, distorting the spatial order.
5. Shaping the structure of waterfronts (urban renewal, activation, creation) combined with the Urban renewal of neighboring town quarters;	Concentrating project activities only on the riverside areas as a detached function. Leaving the neighboring areas in a state of spatial and functional degradation or allowing for uncontrolled, random (chaotic) transformations (also through neglect in the planning dimension). This may have a negative impact on the spatial and functional effect (ineffective urban renewal), which in turn may contribute to lowering the potential town-forming and centre-forming value of the riverside area. No quality control over the transformations of the quarters adjacent to the riverside areas should be considered inappropriate.
6. Creating boulevards as a high quality public space with outstanding representative features. Integrating waterfronts into the system of the town's public spaces (system of access by car and on foot, bicycle routes, pedestrian links). Taking into account structural, functional and compositional connections (visual links). Multiplication of points of contact between the linear structure of boulevards and the town's public space system;	Creating a banal space in terms of functionality or aesthetics. Limiting the role of riverside areas to the walking function. No integration of the boulevards with the neighborhood and the town as a whole. Such an approach may significantly limit the activation potential of riverside areas. The lack of structural, functional and visual connections marginalises the role of boulevards in the structure of public spaces of the town, decreasing the chances of the development of satellite functions, reducing its importance in directing pedestrian traffic (it does not create a consumer flow) and limiting the possibility of integrating the town with riverside areas.
7. Emphasising and creating an integrating and symbolic role for bridges. Implementing the principle of concentration: the bridge as a nodal point which allows to observe diverse urban and natural landscapes (attentiveness to high quality of these landscapes);	Assigning bridges merely a transport function (car, bicycle or pedestrian) and omitting their nodal significance which integrates diversified spaces and performs a role of a symbolic link between the town and natural landscape.
8. Drawing inspiration (in terms of function and form as well as materials used, colours, details, etc.) from the local identity. Searching for ways to transform native archetypes, maintain urban and architectural continuity, inscribe investments in the cultural landscape while maintaining contemporary knowledge, needs and modern design (the policy of quality and adequacy); The individualism of forms and content should fall within the limits defined by the town perceived as a product of evolutionary layers. Therefore, the idea of continuity and consistency of forms seems to be right. It can be understood as a creative processing of local archetypes and a search for new means of expression respecting the value of the place.	Unifying forms and contents. Wrongly understood individualism leads to the creation of morphologically alien places which disturb the place's identity, constituting a loud demonstration of distinctness, which seems to be contrary to the idea of sustainable development and the need to protect local spatial values. Importantly, unification and trivialisation can be manifested both by the use of bland forms, devoid of any character, which fail to interact with the town, as well as flashy, "home-spun" forms leading to cacophony. Imitation, consisting in passive copying of patterns that are culturally, stylistically (aesthetically) or semantically different, should also be considered unfavorable. Wrongly understood inspiration on a copy and paste basis, implemented without any real assessment of the needs and conditions of the place, may lead to disturbance of the urban space at the semantic level. Each place is a unique set of spatial codes for which the form and content should

	be selected individually. As a result, inspirations should be modified each time by adapting them to the specificity of the place.
9. Protection against anthropopressure of non-urbanised areas preserved in a near-natural state and highlighting urban areas. Implementing the "black-on-white, white-on-black" principle with regard to experience alternation, with particular emphasis on activities aimed at counteracting the effects of climate change (e.g. buffer parks, urban micro retention elements, etc.);	The ill-understood activation of the coastal area, leading to excessive intensification of development and dominance of the urban "monoform". The lack of comprehensive thinking about the waterfront area, which not only serves as a public space, but should also fulfill natural and landscape functions. Limiting the biologically active area, cutting down trees and eliminating natural flora and fauna may adversely affect the biological role of the river and its surroundings. Consequently, it may lead to a deterioration of the quality of life in the town.
10. Creating social spaces - tailored to the needs of users, taking into consideration the changing circumstances (duration over time, seasonal variability, atmospheric variability). Evolutionary thinking, taking into account the positive and negative impact of external and social factors on the use of space.	Focusing attention on the form or function (implementation of a preconceived idea), ignoring the real analysis of users' needs (and the ensuing conflicts - e.g. the elderly and active youth). Designing space without the requirement of its "duration in time" (e.g. transformation of greenery, durability of materials, etc.). The lack of long-term thinking, revealing the changing space conditions, limits the role of space to the selected time of the day, certain seasons, specific activities or a narrow group of users.

RZKA W KRAJOBRAZIE MAŁEGO MIASTA. WYBRANE ZAGADNIENIA

1. WSTĘP

Wiele polskich miast zlokalizowana jest nad rzekami (Liszewski, 1995, str. 128-129). Ma to bezpośredni związek z istotną rolą rzeki w historycznym rozwoju obszarów zurbanizowanych. Jak podkreślał Tadeusz Tołwiński „wody” są jednym z czynników „przyrodzonych”, tworzących podstawę konstrukcji i nadających formę tysiącom miast (Tołwiński T., 1939). Historycznie rzeki stymulowały rozwój gospodarczy, bywały ważnym źródłem utrzymania mieszkańców, symbolizowały życie i nieśmiertelność (Szwed J., 2016, str. 444), a w rozumieniu C. Sitte stanowiły również nieodłączny element miejskiej urody (Gzell S., 2015, str. 114-115). Jednak w miarę postępu urbanizacji i industrializacji nadmiernie eksploatowane i zanieczyszczone rzeki wraz z ich najbliższym otoczeniem stawały się przestrzeniami zaniedbanymi i niechcianymi, manifestującymi pogardę dla środowiska i krajobrazu naturalnego (Szwed J., 2016, str. 444). Miasta odwróciły się od zdegradowanych, wyniszczonych cieków, a wykluczenie przestrzeni nadrzecznych miało charakter nie tylko „fizyczny” ale również „mentalny” (Muszyńska - Jeleszyńska D, 2014, str. 247).

Śmiało można jednak stwierdzić, że wkroczone obecnie w erę „pojednania”. Jak zauważa Sławomir Gzell wraz ze wzrostem zainteresowania środowiskiem naturalnym, rola wody w mieście jest coraz silniej podkreślana. Nie chodzi przy tym o postrzeganie rzeki jako upiększającego dodatku do „twardej urbanistyki”. Staje się ona zintegrowanym elementem struktury przestrzennej miasta, a w szczególności jego przestrzeni publicznych (Gzell S., 2015, str. 113).

Rewitalizacja nabrzeży, odzyskiwanie terenów nadrzecznych na, innowacyjne inwestycje, włączenie ich w system funkcjonalny i strukturalny miasta jest działaniem ukierunkowanym na poprawę jakości życia mieszkańców, podnoszenie atrakcyjności miasta, przywrócenie rzekom ich należnej, znaczącej roli, ale jest także podyktowane potrzebą ekonomiczną (np. aktywizacja turystyczna), mającą na celu przyniesienie wymiernych korzyści finansowych. Nie bez znaczenia jest także wzrastająca świadomość roli środowiska przyrodniczego w funkcjonowaniu miast i wpływu przekształceń krajobrazu na zmiany klimatu. Co za tym idzie, **przeobrażenia obszarów nadrzecznych stanowią wyzwanie kompetencyjne, są to bowiem działania na styku dwóch form krajobrazu: miejskiego i naturalnego.** Wzajemna integracja tych krajobrazów musi odbywać się z pełną świadomością ich dualizmu, odmienności, a także komplementarności i wzajemnego oddziaływania. Piękniejące bulwary (np. Warszawy, Torunia, Bydgoszczy), tętniące życiem plaże miejskie (np. Wrocławia, Olsztyna), wyrastające nad brzegami „apartament owce” (np. Poznań, Wrocław, Gdańsk) są świadectwem zachodzących transformacji. Jednak przed wyzwaniem rewitalizacji obszarów nadrzecznych stają nie tylko wielkie miasta. Jest to również zadanie dla miast małych i średnich, gdzie struktura przestrzenna jest zwarta, zdecydowanie prostsza, a przekształcenia nabrzeży wymagają dogłębnego zrozumienia specyfiki tkanki. Nie ma tu w zasadzie miejsca na „efekt Bilbao¹⁰” - spektakularną wirtuozerię, jest za to ogromna potrzeba wycucia kontekstu (genius loci), zrozumienia fenomenu małomiejowości, tkwiącego w nieustającym balansowaniu na krawędzi, na styku, w przestrzeni „pomiędzy”: pomiędzy miastem a wsią, pomiędzy tkanką a krajobrazem, pomiędzy rozwojem a sanacją. To także konieczność zrozumienia skali, wycucia proporcji, a co najważniejsze zrozumienia kulturowego kontekstu małego miasta, wraz z mentalnością jego mieszkańców.

W tej specyficznej przestrzeni, każda błędna decyzja odciska niezwykle bolesne piętno (Gawlikowski A., 1988, str. 136). Zachowanie adekwatności wobec środowiska, społeczeństwa oraz historii wydaje się być nie tylko potrzebą chwili ale koniecznością i wyrazem odpowiedzialności wobec miejsca.

Artykuł porusza wybrane problemy współczesnych przekształceń w obszarach nadrzecznych małych miast, przy czym badania koncentrują się na przestrzeniach towarzyszących historycznym centrom. Opracowanie ma charakter opisowy, wyjaśniający i poznawczy. Koncentruje się na zagadnieniach warsztatowych, zwracając uwagę, że dobry warsztat projektowy, pozwala na transformację zgodnie z przyjętymi założeniami, pozwala na realizację założonych celów. Rewitalizacja nabrzeży nie sprowadza się bowiem jedynie do kształtowania atrakcyjnych wizualnie bulwarów. „Ładnie” nie zawsze oznacza „dobrze” i często oznacza po prostu „za mało”.

Co więcej, rewitalizacja terenów nadrzecznych, przeprowadzona w sposób zintegrowany, kompleksowy, ujęta całościowo może stać się istotnym elementem szerszej zakrojonych procesów odnowy miasta i ważnym czynnikiem wspierającym jego przyszły rozwój ((Muszyńska - Jeleszyńska D., 2014, str. 256).

Istotą skutecznej rewitalizacji, mającej na celu poprawę jakości życia mieszkańców, aktywizację ekonomiczną, ale także ochronę a wręcz wzmocnienie tożsamości miejsca i działanie w zgodzie ze środowiskiem naturalnym oraz kulturowym, jest podejmowanie decyzji projektowych z uwzględnieniem symulacji i analizy skutków tych przekształceń. Należy odwołać się do truizmu (często niestety zapomnianego), że **każda decyzja projektowa prowadzi do zmian, a jej podjęcie poparte winno być nie tylko analizami stanu istniejącego, ale przede wszystkim przewidywaniem konsekwencji** (modelowaniem procesu transformacji). W uproszczeniu, każda decyzja projektowania składa się z:

- **fazy wejściowej** (Co przekształcam? I dlaczego to robię? Co chcę osiągnąć?),
- **fazy projektowej** (Jak to zrobić?) oraz
- **fazy weryfikującej** (Czy podjęte decyzje dają szanse na realizację przyjętych założeń?).

---

¹⁰ „Efekt Bilbao” - rozumiany w tym artykule jako aktywizacja obszarów miejskich poprzez realizację „spektakularnych”, efektownych obiektów architektonicznych, wyróżniających się na tle struktury miejskiej i stanowiących ord ziaj nowej ikony skupiającej uwagę odbiorców.

Co za tym idzie, przedmiotem niniejszego opracowania jest problem warsztatowy, odnoszący się do rozwiązań projektowych oraz konsekwencji podejmowanych decyzji w ramach projektów rewitalizacji obszarów nadrzecznych małych miast. Przeprowadzone badania pozwalają osadzić przekształcenie nabrzeży małomiasteczkowych w szerszym kontekście, definiując je jako element składowy krajobrazu kulturowego, krajobrazu naturalnego, ekosystemu, ale także systemu ekonomicznego i społecznego, odnosząc się do modelowania stanów psychicznych i reżyserowania zachowań społecznych. W przekonaniu autorki przedstawione wyniki badań mogą być użyteczne nie tylko dla projektantów (architektów, urbanistów - poszerzając wiedzę w zakresie gospodarowania przestrzenią na obszarach małomiasteczkowych) i pozwolić im lepiej rozumieć krajobraz małego miasta, ale także dla władz gmin. W artykule wyszczególniono bowiem zagadnienia wymagające szczególnej kontroli i pieczołowitości na poziomie podejmowania decyzji wdrożeniowych.

2. METODA

Wnioski zaprezentowane w artykule wyprowadzono w oparciu o wieloletnie badania i studia projektowe obejmujące 8 miast podlegających dynamicznym przekształceniom w obszarach nadrzecznych. W grupie badanych miast można wyodrębnić 4 podgrupy:

- miasta z województwa łódzkiego, których transformacja związana jest głównie z aktywizacją funkcji turystycznych lub uzdrowiskowo - turystycznych (**Uniejów, Poddębice, Ozorków**),
- miasto województwa łódzkiego o funkcji rekreacyjno - turystycznej (**Sulejów**)
- miasta unikatowe o szczególnych walorach krajobrazowych (**Góra Kalwaria i Zawichost**)
- miasta należące do grupy Cittaslow Warmii i Mazur jako przykład przekształceń realizujących „ideę dobrego życia” (**Barczewo, Dobre Miasto, Lidzbark Warmiński**).

Badania obejmują **analizę jakościową**, w tym analizę i waloryzację sposobów zagospodarowania obszarów nadrzecznych (badania in situ), analizę dokumentów i projektów (koncepcji przekształceń) ukazujących kierunek planowanych zmian i transformacji w obszarach nadrzecznych oraz własne studia projektowe, realizowane przez autorkę oraz we współpracy ze studentami (zajęcia realizowane w programie studiów „*Rehabilitacja urbanistyczna zdegradowanych kwartałów małomiasteczkowych*”, prace dyplomowe inżynierskie i magisterskie na kierunkach Gospodarka Przestrzenna, Planowanie Przestrzenne i Architektura na Politechnice Łódzkiej):

– UNIEJÓW (rzeka Warta)

- Badania „in situ”
- Analiza prac konkursowych w konkursie urbanistyczno - architektonicznym „*Rewitalizacja gminy Uniejów w celu zwiększenia jej atrakcyjności pod względem architektonicznym, społecznym i turystycznym*” w ramach projektu „Dolina Warty - uzdrowiskowy wizerunek województwa łódzkiego” - jako sędzia referent (2014 r.)
- Szczegółowe badania własne w zakresie przekształceń struktury przestrzennej miasta, (w tym badania „krzywej wrażeń” przeprowadzone na próbie 65 studentów I semestru Architektury PŁ, w ramach przedmiotu „Podstawy Kompozycji Urbanistycznej, 2012r., na potrzeby pracy doktorskiej „*Funkcja uzdrowiskowa i dziedzictwo kulturowe jako katalizatory rozwoju małych miast*”, autor Adriana Cieślak, promotor prof. Krzysztof Pawłowski
- Studium projektowe wraz z analizami stanu istniejącego, praca dyplomowa magisterska na kierunku Architektura, autor: Monika Boratyńska, „*Studium programowo-przestrzenne historycznego centrum Uniejowa*”, promotor: dr inż. arch. Adriana Cieślak, 2017
- Studium projektowe - projekty koncepcyjne realizowane w ramach przedmiotu „*Rehabilitacja urbanistyczna zdegradowanych kwartałów małomiasteczkowych*” na kierunku „Gospodarka Przestrzenna” na Politechnice Łódzkiej

– PODDĘBICE (rzeka Ner)

- Badania „in situ”
- Szczegółowe badania własne w zakresie przekształceń struktury przestrzennej (w tym badania „krzywej wrażeń” przeprowadzone na próbie 65 studentów I semestru Architektury PŁ

- , w ramach przedmiotu „Podstawy Kompozycji Urbanistycznej, 2012r., na potrzeby pracy doktorskiej „Funkcja uzdrowiskowa i dziedzictwo kulturowe jako katalizatory rozwoju małych miast”, autor Adriana Cieślak, promotor prof. Krzysztof Pawłowski.
- Studium projektowe wraz z analizami stanu istniejącego, praca dyplomowa inżynierska, kierunek Gospodarka Przestrzenna, autor: Rafał Purzyński, „Koncepcja zagospodarowania obszaru nadrzecznego w Poddębicach”, promotor: dr inż. arch. Adriana Cieślak, 2018
  - Studium projektowe wraz z analizami stanu istniejącego - projekty koncepcyjne realizowane w ramach przedmiotu „Rehabilitacja urbanistyczna zdegradowanych kwartałów małomiasteczkowych” na kierunku „Gospodarka Przestrzenna” na Politechnice Łódzkiej
- **OZORKÓW (rzeka Bzura)**
- Badania „in situ”
  - Studium projektowe wraz z analizami stanu istniejącego, praca dyplomowa magisterska, kierunek Gospodarka Przestrzenna, autor: Patryk Ochendalski, „Projekt rewitalizacji i kreacji przestrzeni publicznych na przykładzie miasta Ozorków”, promotor: dr inż. arch. Adriana Cieślak, 2020
  - Studium projektowe - projekty koncepcyjne realizowane w ramach przedmiotu „Rehabilitacja urbanistyczna zdegradowanych kwartałów małomiasteczkowych” na kierunku „Gospodarka Przestrzenna” na Politechnice Łódzkiej
  - Wypunktowanie podrzędne
- **SULEJÓW (rzeka Pilica)**
- Badania „in situ”
  - Studium projektowe wraz z analizami stanu istniejącego, praca dyplomowa inżynierska na kierunku Gospodarka Przestrzenna, autor: Machnicki A., Koncepcja rehabilitacji urbanistycznej historycznego centrum Sulejowa, promotor: dr inż. arch. Adriana Cieślak, 2017
  - Opieka nad pracami studenckimi w konkursie urbanistyczny na projekt "Rehabilitacji Centrum Historycznego Sulejowa". Prace konkursowe powstały w Zespole Projektowania Urbanistycznego pod opieką dr inż. arch. Elżbiety Muszyńskiej, dr inż. arch. Adriany Cieślak i mgr inż. arch. Barbary Brzezińskiej - Kwaśny w ramach przedmiotu "Projekt Centrum Miasta" na sem. I, studiów II stopnia, na kierunku Architektura.
- **GÓRA KALWARIA (rzeka Wisła)**
- Badania „in situ”
  - Autorskie studium projektowe, praca magisterska, kierunek Architektura i Urbanistyka, autor: Adriana Cieślak, „Studium zagospodarowania przestrzennego historycznego centrum Góry Kalwarii”, promotor: mgr inż. arch. Barbara Brzezińska - Kwaśny (współpromotor: dr inż. arch. Elżbieta Muszyńska), 2007
- **ZAWICHOST (rzeka Wisła)**
- Badania „in situ”
  - Studium praca magisterska, na kierunku Architektura, autor: Maria Koman, „Aktywizacja turystyczna miasta Zawichost jako przykład aktywizacji turystycznej małego miasta, promotor: dr inż. arch. Adriana Cieślak,
- **MIASTA CITTASŁOW WARMII I MAZUR**
- **BARCZEWO** (rzeka Pisa Warmińska) - Analiza wdrożeń projektowych: (ciasny kanał miejski, 14 mostów na terenie Starego Miasta, zabezpieczenie brzegów gambionami, bliskie sąsiedztwo domów);
  - **DOBRE MIASTO** (rzeka Łyna) - Analiza wdrożeń projektowych: (realizacje: bulwar zrewitalizowany w 2018r.; drewniana promenada, autorskie meble urbanistyczne, plac zabaw, oryginalna fontanna, promenada zapewnia widok na okoliczną zabudowę);
  - **LIDZBARK WARMIŃSKI** (rzeka Łyna) - Analiza wdrożeń projektowych: Bulwar łączący 2 mosty, wzmocnienie brzegów rzeki i zachowanie bioróżnorodności, ścieżki piesze i rowe-rowe, plac zabaw, fontanna, siłownia zewnętrzna, zorganizowana przestrzeń zielona, trzy figury postaci związanych z Lidzbarkiem (biskupa Ignacego Krasickiego, Mikołaja Kopernika

i Napoleona Bonaparte) zachęcają do samodzielnego odkrywania historii miasta, scena wraz z widowiskiem umożliwiającą organizację małych koncertów.

3. RZKA W KRAJOBRAZIE MIASTA

3.1. Zagadnienia kompozycyjno - krajobrazowe

Wartość krajobrazu jest w zasadzie niewymierna a przynajmniej niezwykle trudna do zmierzenia, bo samo pojęcie krajobrazu nosi w sobie niezwykle bogactwo znaczeń i wartości. Jest odmiennie postrzegane przez różnych odbiorców, którzy dokonują subiektywnej oceny przez pryzmat indywidualnych preferencji i potrzeb. Ponadto, jak podkreśla Weronika Wiśniewska: *"Krajobraz, mimo iż odnosi się do obrazu i zwyczajowo jest ograniczony do "widoku" istnieje również "poza widokiem". Może być odbierany wszystkimi zmysłami - tworzą go bowiem w różnej mierze dźwięki, zapachy, faktury, temperatura, nastrój"* (Wiśniewska W., 2002, str. 24). Można zatem stwierdzić, że piękno natury, odbierane multisensorycznie stanowi pozamaterialną wartość rzek (Agajew M. Wycichowska B., 2015, str. 210), którą wnoszą one w strukturę miasta integrując się z jego architektonicznym obliczem. **Krajobraz naturalny i kulturowy ulegają wzajemnemu dopełnieniu**, łącząc się i generując system, który profesor Wojciech Kosiński określał mianem „czarne po białym, białe po czarnym” (Kosiński W., 2000, str. 76) czyli sekwencji następujących po sobie widoków (kadrów) przyrodniczych i miejskich. Nawarstwienia wartości przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych swoją kulminację osiągają z reguły w centrum miejscowości lub w punkcie najbliższego powiązania rzeki z obszarem miejskim (Cieślak A., 2007, str. 96), a rzeka jako struktura liniowa stanowi wówczas rodzaj „kompozycyjnego kręgosłupa”, zielonego szkieletu, spajającego w jedną całość zróżnicowane obszary zlokalizowane wzdłuż jej brzegów. Przy czym, relacja miasta do rzeki w ujęciu strukturalnym może mieć dwojaki charakter:

- **[1] pasma granicznego**¹¹ (Ryc. 1) - rzeka na granicy krajobrazu,
- **[2] przestrzeni wewnętrznej** (Ryc.2) - rzeka pomiędzy strukturami miejskimi.

[1] (Ryc. 1) W pierwszym przypadku rzeka jest elementem krawędzi. Stykiem przestrzeni miejskiej z krajobrazem otwartym. Daje to szansę na zaistnienie otwarć i punktów widokowych wyprowadzonych daleko w krajobraz, łączących wizualnie nabrzeże z elementami środowiska przyrodniczego. Taka relacja umożliwia stworzenie bardzo efektownych bulwarów o dualistycznej: urbanistyczno - krajobrazowej strukturze, która może wykazywać korzystny wpływ na ludzką psychikę. Z jednej strony mamy bowiem do czynienia z przestrzenią miejską (antropogeniczną), okiełznaną, włączona w system funkcjonalno - przestrzenny miasta. Daje to poczucie bezpieczeństwa, komfortu i stabilizacji. Z drugiej jednak zachodzi bezpośrednia relacja ze środowiskiem naturalnym, czyli elementem o właściwościach kojących dla ludzkiej psychiki, stanowiącym powrót do pierwotnych wartości (Cieślak A., 2007, str. 97). Nie trudno wyobrazić sobie w takich warunkach urokliwe miejsca oferujące ławki, leżaki, dostęp do usług (np. gastronomicznych) z jednoczesną możliwością obserwowania płynącej wody oraz rozciągających się w oddali pól, pastwisk, lasów czy polderów zalewowych. **Z punktu widzenia programów rewitalizacji ważna jest jednak nie tylko aktywizacja nabrzeży ale także ochrona krajobrazu otwartego przed antropopresją¹² i ingerencją elementów degradujących jego walory**. W niektórych przypadkach konieczna może okazać się nawet jego rehabilitacja (korekta, naprawa elementów krajobrazu) na rzecz poprawy jakości widoków oferowanych odbiorcom przebywającym w obszarze bulwarów. Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia dokumentów planistycznych, które można wzbogacić o strefy ochrony kluczowych obszarów i ustalić na nich szczegółowe, restrykcyjne zasady gospodarowania z zakazem zabudowy włącznie.

¹¹ Pojęcie „pasma granicznego” wprowadził K. Wejchert traktując je jako jeden z 8 głównych elementów struktury przestrzennej miasta (Wejchert K., 1984, str. 50-70) .

¹² Należy pamiętać, że tereny nadrzeczne stanowią przede wszystkim ekologiczną obudowę rzek i te fragmenty dolin, które są zachowane w stanie naturalnym lub zbliżonym do naturalnego, powinno się chronić przed przekształceniami a zwłaszcza przed urbanizacją

Relacja, w której rzeka stanowi pasmo graniczne pomiędzy obszarem zurbanizowanym i krajobrazem otwarty może skutkować także pojawieniem się punktów widokowych pozwalających na zaistnienie ujęć sylwetowych¹³ (panoram) miasta. Zachowane, klasyczne ujęcia panoramiczne, zwłaszcza jeśli wykazują charakter „spoisty” i wyposażone są w „formy silne”¹⁴ o podłożu kulturowym, pozwalają dostrzec, że miasto jest całością, a nie tylko przypadkowym zestawieniem domów i ulic. Panorama determinuje charakter określonej jednostki miejskiej i jest elementem jej tożsamości. Przy kształtowaniu sylwety niezbędne jest zachowanie właściwych proporcji pomiędzy tym, co narzucone przez historyczny rozwój, a dzisiejszym ekonomicznym postrzeganiem miast i potrzebami ich współczesnego rozwoju.

Kluczowe wydaje się skuteczne wyeksponowanie charakterystycznych cech przestrzenno - architektonicznych i wartości kulturowych, a także wyodrębnienie najważniejszych fragmentów sylwety miejskiej z otoczenia (Trzaskowska E., Adamiec P. 2010, str. 124).

Co za tym idzie, ingerencja w strukturę nabrzeży wiąże się z analizą jej wpływu na krajobraz miasta w ujęciu sylwetowym. Niewątpliwie wskazane jest wykonanie studium krajobrazowego, w tym szczegółowej analizy ujęć sylwetowych (wraz z wyodrębnieniem elementów wartościowych i degradujących), a następnie opracowanie zasad rewaloryzacji panoramy wraz z określeniem warunków realizacji nowych inwestycji (tak aby zapobiec powstawaniu form degradujących krajobrazowe i kulturowe wartości panoramy). Ważne, aby w analizie tej nie ograniczać się jedynie do obszaru doliny rzeki i bezpośrednio powiązanej z nią zabudowy, ale uwzględnić wieloplanowy charakter panoramy miasta i określić rzeczywisty zasięg pola widoczności z wyznaczonych punktów widokowych. **Znaczenie ma także zdefiniowanie zasad gospodarowania przedpołem panoramy**, jest ono bowiem kluczowe dla odbioru przestrzeni. Nie chodzi przy tym jedynie o elementy architektoniczne, ale także inżynierskie (np. maszty, linie przesyłowe) oraz reklamowe i informacyjne (np. bilbordy wzdłuż drogi najazdowej, zasłaniające odbiór panoramy).

[2] (Ryc. 2) W drugim przypadku dolina rzeczna rozdziela dwa zespoły urbanistyczne, przy czym mogą one mieć charakter bliźniaczy (np. Lidzbark Warmiński), lub odmienny (pod względem funkcjonalnym, strukturalnym lub architektonicznym - np. Uniejów, w którym rzeka oddziela miasto o rodowodzie średniowiecznym od zespołu zamkowego i niedawno zrealizowanego zespołu termalnego).

Pozostawanie wewnątrz układu przestrzennego czyni rzekę zarówno elementem granicznym (rozdzielającym) jak i integrującym, a na ostateczny odbiór doliny wpływ ma **zagospodarowanie obydwu brzegów, co bywa marginalizowane w procesach projektowych i aktywizacyjnych**. Tymczasem w sensie urbanistycznym dolina rzeki może być postrzegana jako wnętrze urbanistyczne (krajobrazowe), którego wieloplanowe ściany, złożone z architektury i zieleni wymagają świadomego analizowania i kształtowania. Inaczej rzecz ujmując, graniczny charakter rzeki sprawia, że przemieszczając się wzdłuż jej brzegów zachodzi możliwość obserwacji panoram miasta¹⁵ (prawo i lewo - brzeżnej), a co za tym idzie obydwie powinny być przedmiotem opracowań planistycznych (nawet w przypadku poddawania aktywizacji tylko jednego z brzegów). Wymagają bowiem zarówno zdefiniowania warunków realizacji nowych inwestycji jak i określenia zasad ochrony przed nadmierną antropopresją, przeciwdziałania formom degradującym a nawet działań rewaloryzacyjnych. Za główny błąd uznać należy realizowanie inwestycji oddziałujących na nabrzeże bez analizy konsekwencji wizualnych i strukturalnych. Przykładem może być Uniejów, w którym nowy zespół termalny, wzniesiony na brzegach rzeki Warty (Ryc. 3). Ważna pod względem rozwojowym inwestycja, nie uwzględnia w swojej formie oddziaływania na dolinę rzeczna. Przypadkowość form i na-

¹³ Na potrzeby niniejszego artykułu sylweta i panorama to pojęcia używane wymiennie, jako bliskoznaczne.

¹⁴ W ujęciu kompozycyjnym panorama stanowi zestawienie tła (elementy naturalne takie jak: jednorodna zabudowa, zieleń). Im wyraźniej forma odcina się od tła, tym bardziej eksponowana staje się kompozycja. Mianem form "spoistych" określa się formy wyraźnie skonstruowane, w częściach tak powiązane, że usunięcie jakiegoś elementu powoduje bardzo wyraźną zmiany w całości. Gdy oprócz spoistości forma ma odrębny kształt, większą skalę czy masę, wówczas staje się formą "silną". Formy silne porządkują panoramy, wprowadzają podziały na widoki łatwe do zapamiętania, a w przypadku jednego tylko elementu - scalają i wprowadzają spoistość panoramy (Małachowicz E., 1994, str. 460).

¹⁵ Dla uproszczenia można stwierdzić, że istnieje możliwość obserwacji „waterfrontów” zlokalizowanych po obu stronach rzeki, dlatego wymagają one świadomego i konsekwentnego kształtowania.

gromadzenie bodźców wskazują, że ta „elewacja” zespołu nie była traktowana priorytetowo. Jednocześnie należy nadmienić, że zespół wykazuje całkiem spójną i przemyślaną formę od strony parku (czyli wejścia głównego), co potwierdza, że „elewacja” nadrzeczna miała charakter marginalny, gdy tymczasem to ona kształtuje odbiór całego kompleksu termalnego od strony historycznego miasta.

Jednocześnie należy podkreślić, że rzeka jest fizyczną barierą, rozdzielającą miasto pod względem funkcjonalnym, a często również strukturalnym. Aktywizacja nabrzeży wymaga zatem poszukiwania **sposobu na integrację obszaru. Szczególną rolę odgrywają wówczas mosty**, ich charakter (piesze/jezdne) oraz częstotliwość ich występowania (np. w Barczewie jest aż 14 mostów znajdujących się na terenie Starego Miasta).

Aktywizacja obszaru nadrzecznego w wymiarze społeczno - ekonomicznym (ludzkim) wymaga przede wszystkim włączenia nabrzeży w strukturę przestrzeni publicznych, przez co kluczowe znaczenie mają kładki i przejścia dedykowane pieszym i rowerzystom. W przypadku dużych mostów ważne jest natomiast stworzenie bezpiecznej segregacji ruchu.

Poza wymiarem funkcjonalnym mosty odgrywają także ogromną rolę pod względem kompozycyjnym i strukturalnym. Pozwalają bowiem zobaczyć miasto z innej perspektywy. Są punktem węzłowym na styku krajobrazów (miejskiego i naturalnego - wgląd w dolinę rzeczną), dając szansę na doświadczanie przestrzeni poprzez pryzmat niespotykanych na co dzień widoków (cenny punkt widokowy). **W szczególnych wypadkach mosty mogą przyjąć również rolę elementu symbolicznego.** Dotyczy to zarówno mostów historycznych (np. most Św. Jana na Białej Łądeckiej w Łądku Zdroju, gdzie atrybutem atrakcyjności jego jest nie tylko masywna kamienna forma ale także mit o jego niezwykłej trwałości, czyli rodzaj niematerialnej wartości wpływającej na przestrzenne wartościowanie elementu) jak i współczesnych. Ciekawym przykładem jest niewielka, pieszna kładka przerzucona przez Wartę w Uniejowie. Mostek ten, od dawna łączący zespół zamkowy z miastem, wraz z rozwojem uzdrowiska stał się również symbolicznym elementem integracji historycznego miasta ze współczesnym założeniem termalnym. Kładka, stała się punktem przejścia pomiędzy tym co stare, historyczne, a tym co nowe i rozwojowe.

3.2. Aktywizacja nabrzeża – skala miejscowa

Aktywizacja doliny rzeki w obszarze historycznym małego miasta jest w zasadzie równoznaczna z włączeniem nabrzeża w system przestrzeni publicznych, przy czym chodzi o włączenie zarówno w sensie funkcjonalnym jak i kompozycyjnym. Sprowadza się to w praktyce, do nadania tym przestrzeniom cech reprezentacyjnych w postaci wysokiej jakości bulwarów, pasaży, promenad, ciągów pieszych i pieszo - jezdnych. Jednym z kluczowych warunków wydaje się „zwrócenie” miasta w stronę rzeki, czyli świadome kształtowanie „waterfrontów” i otwarcie tych terenów na funkcje publiczne. Co za tym idzie, niezbędne jest stworzenie warunków dla wygenerowania strumienia ruchu konsumenckiego wzdłuż rzeki (głównie pieszego), a jednocześnie wykreowanie cech zachęcających do zatrzymania i postania w przestrzeni na dłużej. Jak pokazuje analiza przykładów korzystne może być **rozlokowanie wzdłuż trasy przewidzianej do aktywizacji funkcji wzbudzających szczególne zainteresowanie mieszkańców lub turystów** (np. gastronomia, obiekty kultury, innowacyjne oferty turystyczne, obiekty o znaczeniu publicznym w tym amfiteatry, skwery, teatry na wodzie, zespoły zieleni urządzonej, w tym ważne parki buforowe (Januchta-Szostak A. 2011, str. 58-63). Co ważne *nabrzeża skupiają więcej ludzi, jeśli wykorzystują elementy lokalnej tradycji, historii, kultury i sztuki* (Kosmala M., Okołowicz M., 2011, str. 68), a zatem poszukiwanie koncepcji funkcjonalnej obszaru może być inspirowane dawnymi sposobami użytkowania danego terenu. Wnioski wyprowadzone z analiz historycznych, obejmujące historyczne użytkowanie, wartość lokalnej architektury, a nawet elementy dziedzictwa niematerialnego mogą stać się podstawą budowania współczesnej innowacyjnej oferty, pozwalającej na zachowanie genius loci przy jednoczesnej stymulacji gospodarczej i społecznej.

Ważnym elementem programów zagospodarowania doliny powinno być także szeroko rozumiane „otwarcie na rzekę”, realizowane np. poprzez zejścia do wody, a nawet wkraczanie nad wodę. W przypadku gdy rzeka ma charakter graniczny **[1]** (Ryc.1) najważniejsze wydaje się stworzenie warunków zachęcających użytkowników do migrowania pomiędzy historycznym centrum miasta

(z reguły placem lub rynkiem) a terenem nadrzecznym. **Multiplikacja powiązań generuje strukturę złożoną, dająca prawo wielokrotnego wyboru trasy, co zwiększa jej atrakcyjność. Możliwość zbliżenia się do nabrzeży, wkraczania w jego obszar a następnie powrotu do miasta po to by znów znaleźć drogę do bulwaru, prowadzącą poprzez inne struktury miejskie uatrakcyjnia system powiązań.** Nie chodzi zatem o to, by bulwary i miasta występowały obok siebie, jako dwie formy przestrzennej atrakcji, ale o to aby stanowiło zintegrowany obraz miasta, wzajemne dopełnienie, połączone systemem przejść, dojść i dojazdów. Co za tym idzie, koncepcje aktywizacji nabrzeży (w tym projekty bulwarów, pasaży, ścieżek) powinny być każdorazowo realizowane z uwzględnieniem kwartałów przyległych, a cały proces projektowy powinno rozpoczynać się od analizy systemu przestrzeni publicznej w skali miasta, tworzeniu wariantowych koncepcji powiązań obszarów centralnych z nabrzeżem a ostatecznie na wyborze rozwiązań, które traktują miasto i nabrzeże w sposób kompleksowy. Bezpśrednio w pasie nadrzecznym ważne jest zapewnienie jak najwyższych walorów widokowych w ramach krajobrazu naturalnego znajdującego się po drugiej stronie rzeki, przy czym cenna jest metoda przemianego „odśniania” i przystaniania” widoków, polegająca na ograniczaniu kadrów w wybranych obszarach po to, by konkretne punkty widokowe zyskiwały dodatkową siłę przekazu (otwieranie punktów widokowych, podkreślanie osi widokowych dalekiego zasięgu). Za ciekawe rozwiązanie uznać należy także przerzucanie kładek pieszych na drugą „krajobrazową” stronę rzeki i wyznaczanie równoległych tras spacerowych. Jest to zabieg pozwalający na „wejście” w krajobraz a jednocześnie pozwalający na multiplikację „pętli spacerowych” - czyli zwielokrotnienie możliwości przemieszczania się, w tym samym obszarze, co uatrakcyjnia obszar funkcjonalnie, a poza tym daje szansę na stworzenie ciekawych, nieoczywistych widoków.

W przypadku [2] (Ryc.2), gdy rzeka ma charakter struktury wewnętrznej, zlokalizowanej pomiędzy dwoma obszarami zurbanizowanymi dodatkowym zadaniem jest integracja obydwu przestrzeni nadrzecznych (implementacja generatorów ruchu po obydwu stronach rzeki) i zapewnienie powiązań funkcjonalnych oraz widokowych pomiędzy prawą - i lewobrzeżną częścią miasta. Istotne staje się tutaj uchwycenie podobieństw oraz eksponowanie odmienności, poszukiwanie czynników spajających ale jednocześnie podkreślanie unikatowości obydwu stron, tak aby synergicznie oddziaływały one na charakter miejsca. Szczególnie ważna wydaje się potrzeba multiplikacji przejść (powiązań typu mosty, kładki), która daje szansę na swobodny przepływ użytkowników, a tym samym na pełniejsze wykorzystanie możliwości aktywizacyjnych obszaru. Rzeka, wraz ze swoją doliną powinna bowiem pełnić rolę zielonego szkieletu, kręgosłupa, który łączy i spaja miasto, nie zaś przestrzeni granicznej, stanowiącej barierę funkcjonalną i wizualną.

Ogromne znaczenie w procesach integracji (zarówno nabrzeża z przestrzeniami publicznymi miasta, jak i miasta po obu stronach rzeki), ma także umiejętne stosowanie zasad kompozycji i powiązań wizualnych. Należy przyjąć, że każda ulica lub przejście prowadzące do terenów nadrzecznych od strony miasta jest potencjalnym miejscem wyprowadzenia osi kompozycyjnej (widokowej). W punktach przecięcia tych osi z linią bulwarów tworzą się punkty węzłowe¹⁶, które skupiają uwagę obserwatora. Każdorazowo są one miejscem wymagającym szczególnego i szczegółowego opracowania, przy czym w skali bulwaru należy wprowadzić hierarchię i gradację ich znaczenia. Wymaga to diagnozy powiązań w stanie istniejącym ale także przyjęcia koncepcji docelowej struktury przestrzeni publicznej. Hierarchizacja powiązań pozwala na znalezienie indywidualnych form organizacji przestrzeni dostosowanej do roli i znaczenia danego miejsca w strukturze miasta począwszy od umieszczenia w węzłach lokalnych dominant, przez wprowadzanie akcentów przestrzennych (np. pomniki, fontanny, maszty), a skończywszy na przedłużaniu osi i wyprowadzaniu ich na drugą stronę rzeki (np. za pomocą kładek i mostów) czy wreszcie na tworzeniu miejscowych punktów widokowych.

Sposób „opracowania” danego węzła kompozycyjnego wymaga zrozumienia (lub nadania mu) jego roli w całościowo ujętej strukturze miasta. Funkcja tej szczególnej przestrzeni nie ogranicza się bowiem jedynie do efektu wizualnego. Odpowiednie ukształtowanie punktów węzłowych tworzy wartościowy **mechanizm artykulacji nabrzeża** (bulwaru, pasażu), które jest przeciwieństwem elementem

¹⁶ Posługując się językiem Kazimierza Wejcherta każda z tych ulic jest wnętrzem urbanistycznym, które posiadają szerokie otwarcia krajobrazowe, ukierunkowane na rzekę.

liniowym i jako taki wymaga strukturalizacji (podziału na mniejsze fragmenty o zindywidualizowanych cechach). Jest to szczególnie ważne w miastach, w których rzeka została uregulowana (zlikwidowano jej naturalną „meandryzację”) a obszar poddawany aktywizacji jest dość długi (np. Poddębice). Należy zatem podkreślić, że koncepcje rehabilitacji terenów nadrzecznych nie mogą mieć charakteru punktowego. Wymagają zintegrowanego podejścia, obejmującego problem całościowo od skali miasta do skali detalu.

3.3. Skala miejsca - forma i detal

Ważnym elementem kształtowania nabrzeży jest także nadanie im odpowiedniej formy przestrzennej „oprawionej” w detal urbanistyczny i architektoniczny. Z uwagi na kreatywny charakter procesu projektowego trudno mówić tu o rozwiązaniach „modelowych” czy „wzorcowych”. Taka narracja może bowiem zachęcać do bezrefleksyjnego kopiowania i naśladownictwa, które należy postrzegać w kategoriach negatywnych. Tymczasem właściwa postawa wymaga zindywidualizowanego podejścia do miejsca, bazującego na lokalnych uwarunkowaniach, potrzebach i miejscowym *genius loci*. Niezbędne jest zatem zrozumienie procesów zachodzących w konkretnym mieście, w konkretnej przestrzeni, w systemie konkretnych powiązań. Można jednak podjąć próbę sformułowania „wytycznych” o charakterze ogólnym, które określają kierunek działań i wyrażają zasady projektowania w sensie intencjonalnym.

Za punkt wyjścia uznać należy przekształcenia o **charakterze jakościowym**. Przestrzeń publiczna jaką staje się nabrzeże jest sumą szczegółów, co oznacza, że nawet pozornie urządzone, ale wyposażone w elementy złej jakości (estetycznej lub technicznej, nietrwałe, ulegające szybkiej degradacji) jest odbierana dużo gorzej niż wskazywałyby na to ogólne przesłanki. Przebywanie w przestrzeni i możliwość wydłużonej kontemplacji, skutkuje pogłębioną percepcją, a tym samym bardziej świadomym postrzeganiem całego otoczenia. Tymczasem „zatrzymanie” odbiorcy/użytkownika w przestrzeni publicznej jest jednym z głównych celów jej aktywizacji. Większość działań sprowadza się bowiem do tworzenia miejsc zachęcających do „przebywania”: aktywnego - pełnego zdarzeń, ruchu, handlu, lub biernego - koncentrującego się na „klimacie” miejsca i uspokojeniu. Powstają wówczas „miejsca magiczne (Pancewicz A., 2004, str. 74), którym towarzyszy uczucie „zwolnienia tempa” i wewnętrznego uspokojenia.

Kształtowanie struktury nabrzeży może mieć różnorodny charakter, od futurystycznej, prostokątnej, technicznej oprawy po tworzenie miejsc sielskich balansujących na granicy miasta i wsi. W praktyce projektowej w przypadku małych miast częściej spotyka się jednak bezpośrednie nawiązanie do krajobrazu naturalnego i ukształtowania terenu. Projektanci poszukują form inspirowanych elementami bionicznymi, miękkich, meandrujących, które sprawdzają się szczególnie dobrze na styku materiałów i form. Taki rodzaj przestrzennej narracji pozwala przenikać się dwóm odmiennym światom: tworzy naturalne przejścia pomiędzy „twardą” architekturą a „miękkim” krajobrazem. Nabrzeża pojawiające się w tej przestrzeni „pomiędzy” (między rzeką a miastem, między miastem lewo i prawo-brzeżnym, między miastem a krajobrazem otwartym) służą zatem zarówno podkreśleniu odmienności jak i wykreowaniu spójności. Zasada ta sprawdza się zarówno w stosunku do cieków, które zachowały swój naturalny przebieg jak i do rzek regulowanych, wzdłuż których zmiekczenie sztywnych, technicznych, zbanalizowanych form wydaje się szczególnie pożądane.

Ważna jest także artykulacja przestrzeni, sprowadzająca się do dzielenia zbyt długich, monotonicznych odcinków na mniejsze, zindywidualizowane sekwencje, które pozostają jednak we wzajemnym związku poprzez stosowanie motywów przewodnich. Strukturyzacja przestrzeni, realizowana przez zmianę funkcji, czy też wykorzystanie elementy małej architektury i detale urbanistyczne jest zabiegiem porządkującym, osławającym. Sprawia, że przestrzeń staje się bardziej „uchwytna”, bliższa w proporcjach, percepcyjnie przyjaźniejsza. Ponadto, nadanie jej cech zróżnicowania ułatwia jej identyfikację. Jak podkreśla A. Wallis mała architektura:“(…) rozczłonkuje rozległe obszary na różnej wielkości i kształtu przestrzenne enklawy; tworzy w tej przestrzeni podziały; wprowadza punkty kulminacyjne i punkty odniesienia; zakłóca nadmierną jednostajność przestrzeni, mnoży w niej ilość pociągających widoków i perspektyw” (Wallis A., 1979, str. 253). W dużej mierze, detal urbanistyczny decyduje zatem o niepowtarzalności miejsca. Co za tym idzie, jeśli tylko

istnieje taka możliwość powinien być tworzony indywidualnie, projektowany „na miarę” przestrzeni, w której będzie funkcjonował. Kluczowe wydaje się wpasowanie w unikatowy kształt nabrzeża, dopasowanie do istniejącej struktury zabudowy, zachowanej roślinności i maksymalne wykorzystanie zastanych, niepowtarzalnych warunków. Odpowiedni dobór form, materiałów, faktur decyduje w ostateczności o ogólnym odbiorze przestrzeni¹⁷ (Chmielewski J. M., 2010). Ważne, aby wszystkie elementy (począwszy od formuły bulwarów, a skończywszy na detalu i oświetleniu) wykazywały spójność. **Można to również określić „zasadą wzajemnej adekwatności” czyli koniecznością występowania korelacji pomiędzy formą i treścią elementów decydujących o charakterze bulwaru z uwzględnieniem kontekstu miejsca, roli oraz docelowej funkcji.**

Niestety częstym zjawiskiem jest przypadkowe zestawienie elementów (np. drewniane klasyczne ławki, futurystyczne formy lamp itd.) co w konsekwencji prowadzi do przestrzennego chaosu i zaprzecza zasadom ładu przestrzennego (rozumianego jako osiągnięcie harmonii i porządku). Należy podkreślić, że zasada „wzajemnej adekwatności” nie wyklucza działania poprzez kontrast (zestawienia form o różnej etiologii). W takich sytuacjach ważna jest jednak konsekwencja. Kontrast musi być czytelną, zaplanowaną zasadą, realizowaną w sposób precyzyjny i starannie przemyślany. Sprawdzoną techniką projektową, pomagającą w zachowaniu spójności wydaje się wybór motywu przewodniego, bazowanie na lokalnych materiałach i miejscowej, charakterystycznej kolorystyce, odwołaniach do tożsamości zarówno w sensie materialnym jak i niematerialnym. Im bardziej przestrzeń będzie stanowiła odbicie i kontynuację „miejsca”, tym lepiej wpisze się w kontekst i tym pełniej zostanie zaakceptowana przez mieszkańców. Przy czym bazowanie na *genius loci* czy też odwołania do tradycyjnych materiałów, form, zdobień czy detalu nie może oznaczać ich biernego i bezrefleksyjnego kopiowania. Miasto nie jest skansenem, a przestrzeń ewoluuje wraz z najnowszymi trendami projektowymi, bazującymi na współczesnej filozofii życia i realizującymi aktualne potrzeby (tak w sensie egzystencjalnym jak i ekonomicznym czy ekologicznym). Chodzi zatem o twórcze przetwarzanie archetypów, poszukiwanie nowych form wyrazu przy kontynuacji i twórczym przetworzeniu elementów wyjściowych. Daje to szansę na ewolucyjny proces rozwoju, bazujący na tożsamości.

Dużo wskazówek na temat projektowania detalu urbanistycznego, zwłaszcza w kontekście społecznej aktywizacji przestrzeni można znaleźć w publikacjach Jana Gehla (Gehl J., 2009). Z punktu widzenia zagadnień poruszanych w niniejszej publikacji na szczególną uwagę zasługuje konieczność umiejętnego kształtowania miejsc do siedzenia, rozumianych nie tylko jako ławki, ale przede wszystkim jako elementy „drugorzędowe”, dla których funkcja siedziska jest jedynie uzupełniająca (elementy kształtujące strukturę - np. murki, wygradzenia, kładki, wyniesienia terenu, obudowy drzew, poziomowanie posadzek, inne). Ma to ogromne znaczenie w zachowaniu klimatu i charakteru nabrzeży w okresach zmniejszonego użytkowania. Opustoszałe ławki mogą wywoływać poczucie „porzucenia” miejsca, a tym samym stwarzać nieprzyjemne wrażenie osamotnienia w przestrzeni. Odrobina nostalgii i refleksji nie przekreśla wprawdzie walorów przestrzeni jednak granica pomiędzy „klimatem” jesiennej czy zimowej zadumy a zjawiskiem wyobcowania i „depresyjnością” otoczenia jest dość ulotna i w pewnym stopniu indywidualna dla odbiorców. Co za tym idzie, świadome wykorzystywanie form aranżujących przestrzeń jako elementów uzupełniających miejsca siedzące doskonale wpisuje się w potrzebę „ocieplania” wizerunku miejsca, tworzenia przestrzeni „magicznych”, swojskich, zachęcających do przebywania.

W tym kontekście, duże znaczenie ma także przemyślane wykorzystanie zieleni. Z jednej strony jest to element niezwykle pożądanym, zapewniający nie tylko walory estetyczne i funkcjonalne, ale także stanowiący obudowę ekologiczną rzek. Z drugiej jednak strony obumarła (zimowo - jesienna) struktura drzew i krzewów, a także zieleń zdziczała i zaniedbana wzbudza w odbiorcach odczucia niepokoju, również na poziomie egzystencjalnym (Franta A., 2004, str. 120). Oznacza to, że projektowanie terenów zieleni w ramach nabrzeży wymaga analizy wpływu tych obszarów na odbiór całego bulwaru (lub jego fragmentów) i musi być zintegrowane z planowanym, sezonowym wykorzystaniem poszczególnych fragmentów.

¹⁷ J.M. Chmielewski wyróżnia 10 typów detalu: nawierzchnie, krawędzie, uskok, ogrodzenia, obiekty małej architektury, meblowanie, roślinność, oświetlenie, znaki informacyjne i elementy plastyczne.

Konieczność analizowania form i zagospodarowania nabrzeży pod kątem sezonowości, prowadzi do refleksji, że przestrzenie nabrzeży cechuje zmienność. Ich podstawowym, wyjściowym tworzywem jest przecież woda. Zmienność jej barwy, objętości (wezbranie po deszczu, opadanie w warunkach suszy), stanu skupienia w połączeniu ze zmiennością pór dnia/roku i warunków atmosferycznych w niebagatelny sposób rzutuje na decyzje projektowe. Urządzona, skończona forma bulwaru nie może bowiem być jedynie „dekoracją”, która znika wraz ze zmieniającymi się warunkami ekspozycji czy użytkowania. Właściwe dobrane formy i treści powinny się tej zmienności poddawać, dostosowywać do niej nie tracąc swej wartości a jedynie zmieniając się pod wpływem cech (lub potrzeb) otoczenia. Upraszczając, dobrze zaprojektowane nabrzeże powinno być atrakcyjne niezależnie od warunków ekspozycji lub ograniczeń użytkowych.

Co za tym idzie, faza projektowa musi zawierać symulację funkcjonowania i użytkowania przestrzeni w różnych, powtarzających się cyklicznie warunkach. Ich określenie wymaga analizy miejsca, funkcji oraz potrzeb i oczekiwań mieszkańców (np. różne pory roku i dostosowanie do nich profilu użytkowego, różne pory dnia i precyzyjne zaprojektowanie oświetlenia, z uwzględnieniem nie tylko potrzeb użytkowych ale także zasad bezpieczeństwa i estetyzującej roli światła itd.). Można zatem stwierdzić, że **zmienność** powinna być przedmiotem opracowania projektu, a zatem projektowanie urbanistyczne to próba okiełznania nie trzech a czterech wymiarów (długość, szerokość wysokość i czas). Oznacza to także, że wiele troski należy poświęcić jakości i trwałości wykonywanych w przestrzeni form i materiałów. Elementy detalu urbanistycznego muszą być starannie dobrane, odpowiednio do potrzeb użytkowników, dopasowane do wnętrza krajobrazowego ale muszą również sprostać wymogowi „trwania” w czasie. Ta ciągłość „trwania” oznacza zarówno trwałość materiałową (odporność na warunki atmosferyczne, stopień podatności na zniszczenia mechaniczne itd.) jak i trwałość formy. Pewnym zagrożeniem jest bezrefleksyjne dążenie do efektu „oryginalności”, który źle pojęty może prowadzić do szybkiego „opatrzenia” się form i przejść w fazę balansującą na granicy kiczu.

4. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Poruszona problematyka wskazuje, że jakość obszarów nadrzecznych w historycznych centrach małych miast związana jest z jakością procesu projektowego. Kompleksowe, zintegrowane podejście to tematyki nabrzeży, jako pełnowartościowego elementu struktury przestrzennej i funkcjonalnej miasta warunkuje przekształcenia o charakterze jakościowym. Niewielka skala miasta, wyposażona w kumulatywnie ukształtowany system wartości kulturowych jest niezwykle wrażliwa na wszelkie decyzje projektowe i często trudna do przekształceń. Przeobrażenia małych miast wymagają zrozumienia ich wyjątkowej specyfiki, a działalność projektowa w na styku krajobrazu miejskiego o cechach historycznych oraz krajobrazu naturalnego (przekształconego lub nie), to wyjątkowa sztuka balansowania na krawędzi. Wymaga ona kompleksowego podejścia. Postrzegania doliny rzecznej, jako zintegrowanej części miasta, a jednocześnie jako wnętrza krajobrazowego, którego projektowanie podlega zasadom kształtowania posadzki i ścian urbanistycznych. Co za tym idzie, unikać należy kopiowania rozwiązań i powielania decyzji projektowych. Projekt nabrzeża powinien być poprzedzony każdorazowo zindywidualizowanym studium przypadku. Analiza stanu istniejącego, a także potrzeb i oczekiwań powinna prowadzić do wygenerowania „scenariusza” przekształceń, budującego nowe wartości ale jednocześnie wzmacniającego tożsamość.

Tab. 1. Zestawienie dobrych i złych praktyk w przekształcaniu obszarów nadrzecznych. Źródło: opracowanie własne.

LP	ZA DOBRE PRAKTYKI UZNAĆ NALEŻY:	ZA NEGATYWNE PRAKTYKI UZNAĆ NALEŻY:
1.	Zintegrowane podejście do projektowania bazujące na zdefiniowaniu celu strategicznego, zidentyfikowaniu cech indywidualnych przestrzeni, określeniu celów operacyjnych i podejmowaniu decyzji projektowych z modelowaniem skutków ich realizacji - projektowanie o charakterze strategicznym; Kreowanie oferty komplementarnej, działającej synergicznie na rzecz rozwoju miasta	Projektowanie bazujące na jednostkowych, nieskoordynowanych pomysłach (tarykach inwestycyjnych), a także podejmowanie decyzji projektowych bez szczegółowej analizy realnych potrzeb odbiorców (dla kogo? w jakim celu?). Działanie ukierunkowane na „życzeniowe” definiowanie celów, bez odniesienia się do możliwości oraz skutków wdrożeniowych (brak analizy negatywnej, polegającej na przewidywaniu zjawisk niepożądanych i podejmowaniu działań mających na celu ich eliminację lub ograniczenie). Takie praktyki mogą

	<p>prowadzić do kreowania miejsc niczych (brak akceptacji społecznej), wyizolowanych ze struktury przestrzennej oraz funkcjonalnej, a przede wszystkim „obcych” morfologicznie i kulturowo.</p> <p>Odmiernym zagrożeniem, posiadającym jednak tę samą etiologię (czyli brak projektowania strategicznego) jest kreowanie przestrzeni nadrzecznych jako konkurencyjnych (w rozumieniu wyniszczających) względem siebie lub innych obszarów miejskich.</p>
<p>: Funkcjonalne i strukturalne zwrócenie miasta do rzeki (otwarcie miasta na rzekę), w szczególności przemyślane projektowanie (połączone z rewaloryzacją) waterfrontów powiązanych z funkcją nabrzeży („waterfronty” jedno- lub dwustronne w zależności charakteru nabrzeży). Pod względem funkcjonalnym: lokalizacja generatorów ruchu konsumenckiego, rozumianych jako funkcje o charakterze publicznym i komercyjnym szczególnie atrakcyjne dla mieszkańców i turystów, cieszące się zainteresowaniem, zachęcające do przebywania oraz przemieszczania się w ramach struktury przestrzennej miasta</p>	<p>Traktowanie nabrzeży jako elementu liniowego, wyodrębnionego ze struktury miasta, z pominięciem (lub marginalizacją) ich roli w procesie aktywizacji obszarów historycznego centrum. Projektowanie pasaży, bulwarów (lub innych form użytkowania przestrzeni przybrzeżnej) z pominięciem „waterfrontów” i bez funkcjonalnej korelacji z otoczeniem.</p>
<p>3 Realizacja inwestycji w obszarze nabrzeży z wykorzystaniem studiów krajobrazowych uwzględniających ekspozycję czynną i bierną. Podkreślenie wieloplanowego charakteru sylwety/panoramy miejskiej. Wykorzystanie analiz krajobrazowych do formułowania dokumentów planistycznych (studium oraz mpzp) w zakresie ustalania zakazów, nakazów i ograniczeń w ramach stref ekspozycji sylwety/panoramy miasta lub ochrony punktów widokowych i osi kompozycyjnych dalekiego zasięgu (względów krajobrazowych, ciągów odbioru krajobrazu);</p>	<p>Projektowanie skoncentrowane na efekcie wizualnym obejmującym jedynie przestrzeń nadrzeczną, bez uwzględnienia wpływu nowych inwestycji i przekształceń na krajobraz miasta, postrzeganego jako całość (miasto jako efekt wielowiekowych nawarstwień posiadające swoją „postać”, zarówno w ujęciu dwu- jak i trójwymiarowym). Brak powiązań przestrzennych i studiów krajobrazowych może prowadzić do degradacji krajobrazu kulturowego (np. powstawania form pasożytniczych wobec historycznych dominant) mimo pozornych przekształceń rewitalizacyjnych. Ewolucja przestrzeni nie może być równoznaczna z brakiem poszanowania elementów krajobrazu (zarówno naturalnego jak i kulturowego).</p> <p>Brak korelacji pomiędzy stanem istniejącym a projektowanym, brak powiązań kompozycyjnych, widokowych (zarówno w ekspozycji czynnej jak i biernej) może także obniżyć atrakcyjność samego bulwaru. Myślenie o formie jedynie w skali miejsca, bez dostrzeżenia wpływu otoczenia, nie pozwala na świadome wyodrębnianie kadrów „do oglądania” (punktów widokowych) i „do przysyłania” (elementów szpecących przestrzeń), które wymagają interwencji i ograniczenia ich wpływu na odbiorcę pozostającego w obrębie bulwaru.</p>
<p>4 Definiowanie zasad rewaloryzacji i kreacji panoram/sylwet miejskich z uwzględnieniem skali, proporcji, zastanych elementów krajobrazu, ukształtowanie terenu oraz innych elementów charakterystycznych dla krajobrazu kulturowego miasta (kreatcja oparta na tożsamości).</p>	<p>Realizacja inwestycji wykraczających poza skalę, proporcję i charakter miejsca. Pomijanie wpływu ukształtowania terenu na ekspozycję obiektów, a także projektowanie z pominięciem roli i znaczenia nowych inwestycji w ujęciach sylwetowych i panoramicznych miasta. Brak zachowania spójności nowych inwestycji z krajobrazem kulturowym i lokalnymi cechami przestrzeni. Takie podejście może prowadzić do powstawania inwestycji przeskalowanych, obcych morfologicznie, dominujących nad historycznymi dominantami, krzykliwych w formie i treści, zaburzających porządek przestrzenny.</p>
<p>5 Kształtowanie struktury nabrzeży (rewitalizacja, aktywizacja, kreacja) w powiązaniu z rewitalizacją sąsiednich kwartałów miejskich</p>	<p>Koncentrowanie działań projektowych jedynie na bulwarze, jako wyizolowanej funkcji. Pozostawianie obszarów sąsiednich w stanie przestrzennej i funkcjonalnej degradacji lub przyzwolenie (także poprzez zaniechanie w wymiarze planistycznym) na przekształcenia niekontrolowane, przypadkowe (chaotyczne). Taki stan rzeczy może mieć negatywny wpływ na efekt przestrzenny i funkcjonalny (nieefektywna rehabilitacja), co w konsekwencji może przyczyniać się do obniżenia potencjalnej wartości miastotwórczej i centrotwórczej bulwaru. Za niewłaściwy uznać należy bark kontroli jakościowej nad przekształceniami kwartałów sąsiadujących z obszarami nadrzeczными.</p>
<p>6 Kreowanie bulwarów jako przestrzeni publicznej</p>	<p>Zbanalizowanie przestrzeni pod względem funkcjonalnym lub</p>

	<p>wysokiej jakości o wybitnych cechach reprezentacyjnych. Włączenie nabrzeży w system przestrzeni publicznych miasta (system dojazdów, dojeżdż, tras rowerowych, powiązań pieszych). Uwzględnienie powiązań strukturalnych, funkcjonalnych a także kompozycyjnych (powiązania wizualne). Multiplikacja punktów styku liniowej struktury bulwarów z systemem przestrzeni publicznej miasta;</p>
7	<p>Podkreślanie i kreowanie integrującej i symbolicznej roli mostów. Wdrażanie zasady koncentracji - most jako punkt węzłowy pozwalający na obserwację zróżnicowanych krajobrazów - miejskich i naturalnych (dbałość o wysoką jakość tych krajobrazów);</p>
8	<p>Czerpanie inspiracji (w zakresie funkcji, formy, a także wykorzystywanych materiałów, kolorystyki, detalu, itd.) w lokalnej tożsamości. Poszukiwanie sposobów na przetworzenie rodzimych archetypów, zachowanie ciągłości urbanistycznej i architektonicznej, wpisanie inwestycji w krajobraz kulturowy przy zachowaniu współczesnej wiedzy, potrzeb oraz nowoczesnego wzornictwa (polityka jakości i adekwatności). Indywidualizm form i treści winien mieścić się w granicach określonych przez miasto postrzegane jako wytwór ewolucyjnych nawarstwień. Słuszną wydaje się zatem idea ciągłości i spójności form, rozumiana jako twórcze przetwarzanie miejscowych archetypów i poszukiwanie nowych środków wyrazu z poszanowaniem wartości miejsca.</p>
9	<p>Ochrona przed antropopresją obszarów niezurbanizowanych, zachowanych w stanie zbliżonym do naturalnego i podkreślanie obszarów miejskich. Wdrażanie zasady naprzemienności doznań „czarne po białym, białe po czarnym”, ze szczególnym uwzględnieniem działań mających na celu przeciwdziałanie skutkom zmian klimatu (np. parki buforowe, elementy mikro retencji miejskiej, itd.)</p>
10	<p>Tworzenie przestrzeni społecznych - dostosowanych do potrzeb użytkowników z uwzględnieniem zmiennych potrzeb, w zależności od zmieniających się okoliczności (trwanie w czasie, zmienność sezonowa, zmienność atmosferyczna). Myślenie ewolucyjne, uwzględniające pozytywny i negatywny wpływ czynników zewnętrznych i społecznych na sposób użytkowania przestrzeni.</p>

estetycznym. Ograniczenie roli bulwarów do funkcji spacerowej. Brak integracji nabrzeży z sąsiedztwem, ale przede wszystkim z miastem. Takie podejście może znacząco ograniczać potencjał aktywizacyjny nabrzeży. Brak powiązań strukturalnych, funkcjonalnych i wizualnych marginalizuje rolę bulwarów w strukturze przestrzeni publicznych miasta, ogranicza szanse na rozwój funkcji satelitarnych, zmniejsza jego znaczenie w kanalizowaniu ruchu pieszego (nie tworzy strumienia konsumenckiego) i ogranicza możliwość sprawczą w zakresie integracji miasta z terenami nadrzecznymi.

Przypisanie mostom funkcji jedynie komunikacyjnej (kołowej lub pieszej) z pominięciem ich znaczenia węzłowego, integrującego zróżnicowane przestrzenie i pełniące rolę symbolicznego łącznika pomiędzy miastem i krajobrazem naturalnym.

Unifikacja form i treści. Źle pojęty indywidualizm prowadzący do powstawania miejsc obcych morfologicznie, zaburzających tożsamość, stanowiących krzykliwą demonstrację odmienności, co wydaje się być sprzeczne z ideą rozwoju zrównoważonego i potrzebą ochrony lokalnych wartości przestrzennych. Co ważne, unifikacja i banalizacja mogą przejawiać się zarówno stosowaniem form nijakich, pozbawionych charakteru, które nie wchodzi w interakcję z miastem i odbiorą jak i form krzykliwych, „przaśnych”, prowadzących do kakofonii.

Za szkodliwe uznać należy również naśladownictwo, polegające na biernym kopiowaniu wzorców obcych kulturowo, stylistycznie (estetycznie) lub znaczeniowo. Źle pojęta inspiracja, realizowana bez realnej oceny potrzeb i uwarunkowań miejsca na zasadach bezrefleksyjnego „kopiuj” i „wklej”, może prowadzić do zaburzenia przestrzeni miejskiej na poziomie znaczeniowym. Każde miejsce stanowi bowiem unikatowy zbiór kodów przestrzennych, dla których forma i treść powinny być dobierane w sposób indywidualny. Co za tym idzie, inspiracje powinny każdorazowo podlegać przetworzeniu polegającemu na dostosowaniu do specyfiki miejsca.

Źle pojęta aktywizacja nabrzeży prowadząca do nadmiernej intensyfikacji zabudowy i dominacji „monoformy” urbanistycznej. Brak kompleksowego myślenia o nabrzeżu, które pełni nie tylko funkcję przestrzeni publicznej ale powinno spełniać również funkcje przyrodnicze i krajobrazowe. Ograniczanie powierzchni aktywnej biologicznie, wycinka drzewa, eliminacja naturalnej flory i fauny mogą wpływać negatywnie na biologiczną rolę rzeki i jej otoczenia. Może to w konsekwencji prowadzić do pogorszenia jakości życia w mieście.

Koncentracja uwagi na formie lub funkcji (realizacja z góry przyjętej idei, pomysłu), z pominięciem realnej analizy potrzeb użytkowników (oraz wynikających z nich konfliktów - np. osoby starsze i aktywna młodzież).

Projektowanie przestrzeni z pominięciem konieczności jego „trwania w czasie” (np. przeobrażenia zieleni, trwałość materiałów itd.). Brak myślenia długookresowego, ujawniającego zmieniające się warunki funkcjonowania przestrzeni ogranicza jej rolę do wybranej pory dnia, wybranych pór roku, konkretnych aktywności lub wąskiej grupy użytkowników.

BIBLIOGRAPHY

- Agajew M., Wycichowska B., *Wykorzystanie walorów krajobrazowych cieków w małych miastach regionu łódzkiego*, "Przestrzeń i FORMA", no. 23, 2015, pp. 209-224
- Chmielewski J. M., *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, 2010
- Cieślak A., *Funkcja uzdrowiskowa i krajobraz kulturowy jako katalizatory rozwoju małych miast. Studium miejscowości regionu łódzkiego Uniejowa i Poddębic*, praca doktorska wykonana w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej, promotor prof. Krzysztof Pawłowski, materiał niepublikowany, 2013
- Franta A., *Reżyseria przestrzeni: o doskonaleniu przestrzeni publicznej miasta*, Kraków, Wydaw. Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, 2004
- Gawlikowski A., *Czy planowanie miejscowe może być skuteczne?*, Warszawa-Łódź, PWN, 1988
- Gehl J., *Życie między budynkami, użytkowanie przestrzeni publicznych*, Kraków, Wyd. RAM, 2009
- Gzell S., *Nadwodna lokalizacja - co to dziś oznacza dla miasta?*, "Przestrzeń i FORMA", no. 24, 2015, pp. 113-128
- Januchta-Szostak A., *Nadrzeczne parki buforowe*, "Przegląd Komunalny", no. 8, 2011, pp. 58-63
- Kosiński W., *Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Kraków, Wydaw. Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, 2000,
- Kosmala M., Okołowicz M., *Przestrzenie nadrzeczne agorą współczesnych miast*, [in:] *Miasta wracają nad wodę*, Toruń, 2011, pp. 65-68
- Liszewski S., *Geografia miast nadrzecznych*, [in:] *Rzeki. Kultura - cywilizacja - historia*, vol. 4, Katowice 1995, pp. 128-129
- Małachowicz E., *Rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Wrocław, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 1994
- Muszyńska - Jeleszyńska D., *Tereny nadrzeczne w strukturze przestrzenno - funkcjonalnej Bydgoszczy. Problemy rozwoju i rewitalizacji*, Repozytorium Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego [in:] *Innowacyjne rozwiązania rewitalizacji terenów zdegradowanych*, Bydgoszcz, 2014, pp. 245-257
- Pancewicz A., *Rzeka w krajobrazie miasta*, Gliwice, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2004
- Szwed J., *Współczesna rola bulwarów w mieście*, "Przestrzeń i FORMA", 2016, no. 16, pp.443 - 456
- Tołwiński T., *Urbanistyka. Vol I. Budowa miasta w przeszłości*, Warszawa, Wydawnictwo Zakładu Urbanistyki Politechniki Warszawskiej, 1939 (MCMXXXIX),
- Trzaskowska E., Adamiec P., *Rola roślinności w kształtowaniu panoram i widoków miasta* [in:] *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN*, 2010, pp. 122-132
- Wallis A., *Miasto i przestrzeń*, Warszawa, PWN, 1979
- Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa, Wydawnictwo Arkady, 1984
- Wiśniewska W., *Krajobrazy codzienne*, Zeszyty Naukowe No. 903, issue 308, Łódź, Politechnika Łódzka, 2002

AUTHOR'S NOTE

An architect and urban planner, the head of the Spatial Planning Team at the Institute of Architecture and Urban Planning at the Technical University of Lodz, a member of the Polish National Committee of International Council on Monuments and Sites (PKN ICOMOS) and the Lodz branch of the Association of Polish Urban Planners. The winner of the Marshal's award for the best doctoral thesis related to the Lodz region. A specialist in the field of urban renewal and architecture of small towns (in particular, towns with a leisure, touristic and spa profile). The author of many publications and expert studies on the role and significance of cultural heritage in the process of tourist activation of small towns. In addition, the author of numerous urban and architectural concepts, local plans and architectural designs. Currently, the author is conducting research devoted to small towns of the Lodz region.

O AUTORZE

Architekt i urbanista, kierownik Zespołu Planowania Przestrzennego Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej, członek Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS oraz łódzkiego oddziału Towarzystwa Urbanistów Polskich. Laureatka nagrody Marszałka za najlepszą pracę doktorską tematycznie związaną z województwem łódzkim. Specjalistka w zakresie rewaloryzacji, rewitalizacji i architektury małych miast (w szczególności miejscowości o profilu wypoczynkowym, turystycznym i uzdrowiskowym). Autorka wielu publikacji oraz opracowań eksperckich z zakresu roli i znaczenia dziedzictwa kulturowego w procesie aktywizacji turystycznej małych miast. Ponadto, autorka licznych koncepcji urbanistyczno – architektonicznych, planów miejscowych i projektów architektonicznych. Aktualnie prowadzi badania poświęcone małym miastom regionu łódzkiego.

Contact | Kontakt: adriana.cieslak@p.lodz.pl